

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK:

PÉTERFI DÉNES ÉS KOVÁCS JÁNOS.

XXVII. ÉVFOLYAM.

1892.

Május—Júnus.

3. füz.

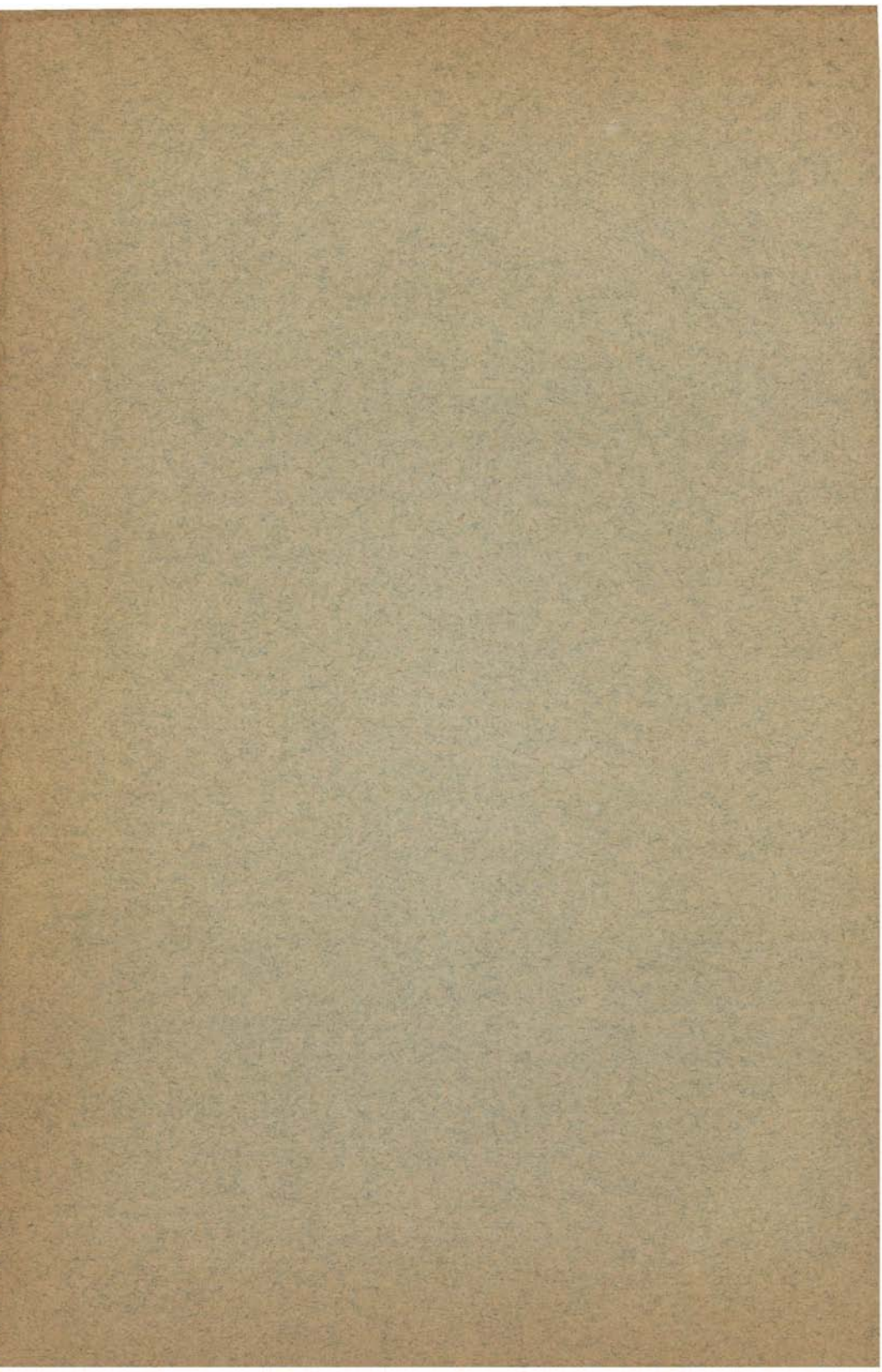
TARTALOM:

Gondolatok a Darwin-féle elméletről. Martineau C. A. után VARGA DÉNES	129
Zsuki-ünnepély: I. Megnyitóbeszéd. HAJÓS JÁNOS.	144
II. Emlékbeszéd F.-zsuki Zsuki László felett. NAGY LAJOS.	148
III. Bezáróbeszéd. ULÁR PÁL	154
Az üldözés napjaiból. KANYARÓ FERENCZ.	156
Brassai Sámuel alsó-szt.-mihályfalvi pap levelei Sebes Pál torocz- kői isk. igazgatóhoz 1830—1836. (VII.)	161
Párisi levél. CHARRUAUD	164
Tordán 1892. május 22-én tartott püspöki vizsgálat alkalmával mondott beszéd. FERENCZ JÓZSEF	171
Gyöngy mondatok. (Ujkori íróktól.) Gyűjtötte Kiss MIHÁLY.	175
Irodalmi értesítő. 177.	
Különfélék. 178—183.	
Latin mondatok magyar értelmezéssel. 183.	
Aranykönyv. 184—188.	

KOLOZSVÁRT,

AJTAI K. ALBERT (MAGYAR POLGAR) KÖNYVNYOMDÁJA.

1892.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

XXVII-ik évf.

Május—Junius. 1892.

3-ik füzet.

GONDOLATOK A DARWIN-FÉLE ELMÉLETRŐL. *)

Gyakran halljuk, hogy a tudomány tanítását fitymálják vagy arról borzalommal beszélnek, különösen az ugynevezett Darwin-féle theoriáról. Sok ember bizonyos nyugtalanságot és kimagyarázhatatlan rettegést érez az ilyen elméletek hallására, és nem szeretik elismerni, hogy a tudománynak és vallásnak bármi köze volna egyik a máséhoz. Előttünk, a kik azt hisszük, hogy a tudomány és vallás egyaránt — mindenik a maga módja és fokozata szerint — szent és igaz, minden attól való félelem, nehogy ellent mondjanak egyik a másnak, rettenetes szomorúnak látszik.

Igaz, hogy a Darwin-féle elmélet arra kényszerít, hogy némely rúttal tényekkel nézzünk szembe, — tényekkel, a melyeket egészen sem nem tagadhatunk, sem nem érthetünk, és a melyekre gondolni szomorú, s talán éppen azért, mivel nem értjük teljesen. De mint-hogy azok tények, magyarázza bár Darwin jól vagy rosszul, éppen azért tanulságosak lehetnek ránk nézve. A mi feladatunk nem az, hogy szemet hunyjunk előttük, csak azért, mert nem szeretjük, hanem az, hogy tanuljuk meg, mi a jelentőségük. A hitetlenségnek legrosszabb faja az, a mely fél a tényektől. Ha igazán hisszük, hogy nekünk atyánk van az égben, a kinek neve szeretet, akkor bizonyosan éreznünk kell, hogy minden, a mit ő elrendezett, eltűri a beletekintést. Bizonyára csak egy kis bátorság és türelem kell és ennek az igen rettegett Darwinismusnak a segélyével, úgy fogjuk találni, hogy minden kísérlet, a mely odairányul, hogy ezeket a tényeket a mennyire lehetséges megérthessük — a helyett hogy akadályozná vallásos életünket, azt elősegítheti.

Első helyen kísérsük meghatározni, oly egyszerűen, a mint csak lehetséges, hogy mi a Darwin tanítása. A kik kicsénylőleg beszélnek arról, gyakran csak határozatlan fogalmuk van róla. Ugy

*) A Darwin-féle elméletet folyóiratunk már több cikkben tárgyalta, mindazonáltal e cikknek helyet adunk sok érdekes részleteért. Szerk.

lehet azt meghatározni, mint egy kísértményt, a mely oda irányul, hogy számot adjon az élőlények közt létező különbféleségről. A világban körülöttünk létező gyönyört, mily sokban köszönhetjük azon különbféleségnek, a melyet abban találunk! a növények alakja, színe, szaga, íze, továbbá az állatok szokásai és hajlamaiban rejlő különbféleségnek. Mi a jelentősége e különbféleségnek? Hogy jött létre? Ha az eltűnt állatok alakjait ide foglaljuk, ezeknél is akadunk hasonló különbféleségekre, a megmaradt kövületekben. Az emberi szem sohasem látott az erdő fáihoz hasonló nagyságu mohákat, vagy élő szárnyas gyikokat, de a föld alatt eltemetett maradványaikat megtaláljuk. Ezek a mohaerdők felnőttek, virágoztak és ledőlve szénné keményedtek, melyek közül némely fajtákat, ha nagyító üveggel megvizsgálunk, úgy találjuk, hogy csaknem egészen mohák és harasztok sejtjeiből és magvaiból állanak. Némely különös állatot, csak a lágy agyagban fenmaradt lábnyomairól ismerünk meg, a mely agyag a napon megszáradván elfödett és oly állatok nyomait tartotta meg, a milyenek többé nem láthatók a világon, mintha emlékeztetni akarnának minket arra, hogy a holtak ezredekkel azután is élhetnek, hogy életök itten bevégeződött. Szárnyas gyikok és fanagyságu mohák rendkívül különböznek a jelenleg ismert dolgoktól. Ily nagy különbségek aránylag ritkák az ó világ napjaiban élt lények és azok között, a melyek jelenleg társaik, de a kisebb különbségek számtalanok. A föld színéhez közel talált kövületek közül sok hasonló azon teremtményekhez, a melyek most is élnek; csak itt-ott találhatni olyat is, a mely csak kevésbé különbözik a mostaniaktól. Ha mélyebbre ásunk, vagy olyan csúcsra, vagy hegyoldalra találunk, a hol korábbi rétegek tárulnak fel, a kövületek közt a különböző fajok száma hovatovább mind kevesbedik; de azon teremtmények száma, a melyek a jelenleg élőktől különböznek, nagyobb mint azoké, a melyek, nem különböznek. A kövületek és a jelenleg élő lények közt a különbség mind fontosabb lesz, míg végül oly mélységre jutunk, a hol a talált kövületek a legkevésbé hasonlók azokhoz, a melyek jelenleg élnek. Ekkép ha megszámláljuk az egykor élt és eltűnt alakokat, valamint azokat is, melyeket jelenleg magunk körül látunk, úgy találjuk, hogy a világ valóban a különbféleségek színtere. Tudunk-e fogalmat alkotni arról, hogy ezek miként jöttek létre? Egy időben, mielőtt felfedezték volna, hogy mennyi alak tűnt el örökre, mindenki azt hitte, hogy a világ olyannak teremtett, a milyennek mi látjuk, és a teremtéstől kezdve mostanig változatlanul maradt. Ez világosan hiba volt. Az a világ, a melyben azok az erdők nőttek,

a melyekből a mi kőszéntanyáink megalakultak, a növényeket és állatokat tekintve különbözött a mostanitól. Sok szép dolog, melyet most látunk, akkor hiányzott; sem tölgyek, sem gesztenyefák nem nőttek azokban az erdőkben, nem voltak ragyogó színű virágok, s alig néhány rovar és madár, csak nagy testű, otromba gyikokhoz és lajhárokhoz hasonló óriási teremtmények éltek, a melyek a fákon mászkáltak, vagy a folyók iszapjában fetrengtek; még sokkal későbbre sem voltak emlős állatok, sem rendes csontvázu halak, csak héjanczok, lágy kocsonyanemű teremtmények.

Ekkép itt két tény van bebizonyítva; először, hogy a világ nem volt mindég oly módon népesítve, mint jelenleg; másodsor a mint a világ előbbre haladt, annak lakói mind inkább kezdettek különbözni egyik a mástól. Mert jóllehet — a mint mondtuk — sok alak kimult, de még sokkal nagyobb szám állott elő. A mélyen fekvő kővületek általában nem hasonlítanak a most élő teremtményekhez, de a köztük levő különbség nem oly tetemes, mint a most élő teremtmények közti különbségek.

Nem tudjuk, hogy most valami különös változás menne véghez a növények és állatok közt, de ilyen változások az ősi időkben bizonyosan történtek. Talán most is folyik a változás, de az oly csekély és lassu, hogy nem vesszük észre a mi rövid sürgős életünkben. Azt tudjuk, hogy némely állatok és növények ritkák, de ha azok közül az utolsó példány kihal, megeshetik, semmit sem tudunk róla. Minden ritka állat vagy növényfaj hovatovább mind ritkulhat, és végül kihal, a nélkül, hogy hiányát észre vennök, vagy valami mozgalmat okozna a világban. De miként áll a dolog egy új faj megjelenésével? Nem álmélkodnánk-é, ha hirtelen egy különös teremtmény, a melyet azelőtt sohasem láttunk, seregelve határainkon? Kétségkívül bámulnánk. Sokkal nehezebb okát adni az életben az új alakok megjelenésének, mint a meglévők eltűnésének. De először is nincs okunk azt hinni, hogy egy új faj hirtelen úgy áll elő, hogy azonnal mindenkinek magára vonja figyelmét. Sokkal valószínűbb, hogy ha valami ritka tűnik fel, az ritkasága miatt először jó darab ideig csak a tudósok előtt becses, azután mind közönségesebbé lesz.

Továbbá az új fajok általában nagyon hasonlítanak valamely ismert fajhoz. Például úgy találjuk, hogy a ragyogó színű virágok nem jelennek meg hirtelen a világon, midőn megelőzőleg csak zuzmók és mohák tenyésztek. Először harasztok nőnek látható virágok nélkül, azután pálmák, pászintfűvek, később erdei fenyők, s más erdei fák és ragyogó virágú növények. Így van az állatokkal is;

madarak, majmok és elefántok nem jöttek a világra akkor, a mikor csak férgek, és kagylók éltek. Közbe az állatok hosszú sora következett, mint a rákoké, igazi halaké, békaké, s más hullóké. Azután következtek a madarak, szárazföldi négylábu állatok s még később a majmok.

Oly általánosan igaz, a mennyire tudomásunk van róla, hogy minden új fajtájú állat nagyon közeli rokonságban van azokhoz, a melyek megjelenése idején és helyén éltek; úgy, hogy Darwin megkísérettette a dolgot ilyen formán magyarázni: ő azt hiszi, hogy egy faj tényleg más oly fajt hozott létre, a mely az előbbenihez sok tekintetben hasonlít, de attól különbözik is egy keveset, és hogy a napjainkban létező válfajok a mult idők csekély különbségű alakjaiból származtak. Ez meglepő eszme; első tekintetre csaknem hihetetlennek látszik; vizsgáljuk meg közelebbről. Gondoljunk például egy pár veréb és fiókáik történelmére. Ugy fogjuk képzelni, hogy egy verébpár fészket oly helyen építi fel, a hol táplálék és jó levegő van, a veszélyes ellenségek hiányoznak, a hol tényleg semmi sem akadályozza, hogy sokáig éljenek. Tegyük fel, hogy öt évig élnek, noha ez nagyon közepes feltevés. Minden költéskor öt fiok lesz, a melyek közül feltevésünk szerint mindenik felnevelkedik. A veretek két, három vagy négyszer költenek egy évben; némelyek azt állítják, hogy ötször is, de hogy helyesen állítják-e, azt nem tudom. Vegyük a legkisebb számot, s tegyük fel, hogy minden egyes pár csak kétszer költ egy évben, s minden alkalommal ötöt-ötöt, összesen tehát 10 fiut egy évben, ekkép lesz az első év végén 12 veréb, a második év végén 72. E feltevés szerint számítván, egy egyszerű párnak, ha az ötödik év végén hálnak el, 15,550 utódja lesz. A nyolczadik év végén ezek több mint 3 millióra szaporodnának; egy évvel később már a 20 milliót túlhaladnák, s mindez 9 év alatt egy pártól származnék.

E számítás szerint az eget a veretek elsötétítenék. Hol tudnának mindezek élelmet találni? Ennek elgondolása azt bizonyítja, hogy mi lehetetlen dolgot tettünk fel. Az összes madárfiak nem nevelkedhetnek fel ily módon. Ha mindjárt a tojások gondosan kiköltetnének is, ha macska, héja, menyétek nem is pusztítanak el a fiakat, ha hideg miatt egy sem veszne is el, világos, hogy a csupa élelem hiány is utját vágná az ily gyors szaporodásnak. Nálunk jelenleg minden felnőtt verébpár egyre-másra tizet tojik egy nyárra, mégis a veretek nem szaporodnak ily arányban. Nem félünk attól, hogy minden egyes pár 20 millióra szaporodnék 9 év alatt. Nagyon való-

színű, hogy egyáltalában nem is szaporodnak. Ha nem, ebből az következik, hogy vagy nem költ mindenik pár minden évben, vagy ha igen is, ugyanannyi öreg és fiatal pusztul el azon évben.

Mitől függ az, hogy melyik madár fog megélni, melyik elpusztulni? Csupán a véletlentől-e? Nem. A kis teremtmények nem mindnyájan teljesen egyformák. Talán úgy különböznek egyik a másától, mint egyik ember a másiktól, csakhogy mi azt nem fedezzük fel, mivel nem vagyunk oly közeli ismeretségben a verebekkel, mint embertársainkkal. Némelyeknek élesebb látásuk kell hogy legyen, hogy távolról kikémlelhessék az ételmet és ellenséget. Némelyiknek erősebb szárnya van, hogy kikerülje ellenségét, és nagyobb területet bejárhasson élelem keresés végett. Némelyik ügyességből, vagy véletlenből biztosabb helyen magasabban vagy jobban elrejtve építi fészket. Némelyiknek melegebb tollazata van, hogy a fagyástól megóvja. Hogy mi okozza ezen különbségeket, arról semmit sem tudunk; de az világos, hogy a mely madárnak a fennebb elősorolt előnyei vannak, annak nagyobb szerencséje van a mindig folyó életküzdelemben, mint társainak.

Mivel minden állatnak kicsinyei hasonlítanak a szülőkhöz, a következő nemzedéknél az éles látású madarak fiai valószínűleg még élesebb látásúak lesznek, az erős szárnyu madarak fiai még erősebb szárnyuak, sőt úgy látszik, hogy a fészek elrejtésének szokását is öröklik, vagy legalább a fiatalok visszaemlékeznek első lakhelyökre és utánozzák. Ekkép — mint előbb — ebből a következő nemzedékből egy nagy szám, a melyek alkalmasabbak az életre, tovább él mint társaik.

Ebből az következik, hogy a verebek lassan és fokozatosan javulnak, csakhogy nem mindnyájan egyenlő arányban. Némelyik valószínűleg gyorsabb, erősebb, élesebb látású, melegebb tollazatu, vagy ügyesebb lesz, mint elődei voltak. Talán a messze jövőben a verebek nagyon fognak különbözni egyik a másától, — és többé nem hivatnak verebeknek, hanem különböző fajú madarakra oszlanak fel. A változás valószínűsége növekszik, ha a verebek új veszélyeknek tétetnek ki; ha például teleink hidegebbek lesznek mint most, akkor melegebb tollazatra lesz szükségök, vagy ha új vad, vagy ragadozó madár kerül az országba, a mely nagyobb gyorsaságot, vagy nagyobb ravasztságot teszen fel azon madarak részéről, a melyek azokat ki akarják kerülni.

Ez csak egy példa a létért való küzdelem hatását illetőleg. Minden más teremtmény is szaporodik, ha nem is oly gyorsan, mint

a verebek, mégis elég ijesztő mértékben arra nézve, hogy aggodalmat okozzanak, ha mind, vagy épen csak fele azoknak, a melyek születnek, életük természetes határát teljesen eléri és természetes halállal mulnak ki. És sok, ha nem a legtöbb, természetvizsgáló jelenleg azt hiszi, hogy mindazon sajátságok, a melyek egyik állatot a másiktól megkülönböztetik, ily módon jöttek létre; az által tudniillik, hogy a különbféleség hasznos volt elődjekre nézve, és segítette őket az élet küzdelmében.

Például azt hiszik, hogy a zsiráf őseinek nem volt sajtásagos hosszú nyakuk. De némely egyéneknek inkább hosszú, mint rövid nyakuk volt és midőn a hosszú szárazság kiperzselte az apróbb növényeket, ezeknek a hosszabb nyaku egyéneknek előnyük volt társaik felett, mivel le tudták szakítani a fák magasan csüngő leveleit. Több elpusztult a rövid, mint a hosszú nyakuk közül, miáltal a nyak általános hosszúsága nagyobb lett a következő nemzedéknél, minthogy a hosszunyakuk utódai alkalmasak voltak elődeik sajtáságait örökölni. Sőt valószínűleg némelyik ezek közül hosszabb nyaku lett, mint szülői voltak; e szerint a nemzedékekkel együtt, a nyak is hosszabbodott. Ha valaki azt kérdi, miért nem lett minden ugyanazon helyen tartózkodó zsiráfnak, vagy legalább azoknak, a melyek ugyanazon fajú táplálékkal éltek, hasonlólag hosszú nyakuk? Erre a felelet nem nehéz. A nyakon kívül nem volt más feltűnő egyenlőtlenség köztük, holott szárazság idején az élelem szerzést valamely más uton is eszközölhették. A gyorsabb azért maradt fenn, mert élleme végett legnagyobb tért tudott benyargalni, másik azért, mert csaknem mindenféle fajta növényt megtudott enni; másik veszély nélkül igen hosszú ideig birt koplalni.

Az az eset a növényekkel is, mint az állatokkal. Az érett magvak közül csak kevésnek van helye a felnövése. Ha minden földbe jutott mag kihajtana és elkezdene nőni, mily össze-vissza kuszált tömeg lenne a föld! Gondoljunk egy tölgyfa makkjára; ha sem fekete varju, sem mókus nem rabolná meg a fát; ha nem túrnának disznók körülte, mily sűrű apró erdő nőne fel! Mi történik valóságban a makkokkal? Madarak és mókusok megehetik a fa összes termésének nagyobb részét, de a gondatlan vagy megijedt madár repülés közben itt és ott elejt egy-egy makkot; vagy a mókus elejt néhányat fészke közelében, gondosan betakarja s azután elfelejti, hová rejtette el. Ekép az ilyeneknek jobb alkalmuk van a növése, mintha a többiekkel az anyafa alatt összeszorulva maradtak volna. De mégis küzdeniök kell lételökért. A föld, a hová estek, tele van más mag-

vakkal; fűvel, pitypanggal, a szél által odafútt bogácsokkal stb. Ezeknek nem lehetséges mind felnőni. A fagy kiirtja azokat, melyek a hideg iránt érzékenyebbek; a szárazság kiaszalja a rövidebb gyökereket; a legelésző barom leharapja az édes gyenge hajtást s ott hagyja a tüskés bogácsot. Talán a bogács valamely oly növénytől származott le, mely százakkal azelőtt síma volt; de néhány példány kissé érdesebb lett, mint a többiek; a barom leharapván ezekről egyiket levelet, a többi ilyen növényt ott hagyta és a símábbakat kereste fel. Ekép az érdesebb növény fejlődött, virágzott és magvakat termelt. Midőn ezekből a magvából növények lettek, sok ezek közül hovatovább mind érdesebb lett, míg a többiek lerágattak. Eképa növény nemzedékről-nemzedékre mind érdesebb lett, míg végül tüskés bogácsokat termelt. És ha kérdjük, Hogy miért nem érdes minden növény miután az érdesség védelem, a felelet az, hogy talán a síma növényeknek más oly előnyük, sajátoságos védelmük van, a mely éppen oly jó, mint az érdesség. Némely síma növényeket ízök és kellemetlen szagjok véd meg az állatoktól, mások azután hogy földig lerágattak, oly hirtelen felnőnek, hogy ennek ellenére is magvakat teremhetnek.

Ekkép idő folytán minden egyes növény mind inkább kezdett különbözni a másiktól, és minden egyes állat a másiktól. Különböző irányban fejlődvén, egyik egy, másik más előnyénél fogva boldogult a lét küzdelmében. Nincs hely mindenik számára ugyanazon országban s nem folytatnak egyféle életmódot.

Minden állatnak, a mely régi lakhelyéről elvándorol és minden magnak, a mely elvitetik, a nehézségek sokaságával kell megküzdenie; és azoknak fog sikerülni, a melyek kiválóan alkalmasok az új körülmények közé.

Például, ha a nyulak és foglyok észak felé vándorolnak, közülök azok, a melyeknek szőrük a legsötétebb színű, a legláthatóbbak lesznek a hómezők vakító fényénél és a világos színűekkel szemben hátrányt szenvednek. Ekkép úgy történhetett, hogy a nyulak és foglyok külseje az északi országokban hova-tovább mind világosabb lett, míg egészen megfehéredett. Ellenben a meleg tartományokban a világos szín nem előnyös a nyulaknak, következőleg világos példányok ha fordulnak is elő, nem maradnak meg állandóan, hanem a barna marad az uralkodó szín.

Hogy az élőlények közt általunk észlelt különbözések — a melyek közt kettő sincs egymáshoz teljesen hasonló — mennyiben függ össze a létért való küzdelemmel, és az arra valóbb fenmaradásával, arra nehéz a felelet. Némelyek úgy vélik, hogy ezeknek csak kevés vál-

toztató hatásuk lehet, más okok is kell hogy közreműködjenek, vagy közreműködtek legyen a múltban. Mások azt mondják, nem szükség más okokat képzelnünk, a melyekről semmit sem tudunk, és hogy a különbféleség az általunk már leírt módon jött létre évek százai során, vagy többé-kevésbé ahoz hasonlóan.

Az azonban több mint bizonyos, hogy minden fajú állat és növényből több jön létre és több mag érik meg, mint a mennyi felnőhetne, s e miatt küzdelem keletkezik a létért; s hogy a fiatal teremtmények e nagy tömegében kicsi különbségek vannak az ugyanazon faj egyénei között, ámbár nem elég nagyok arra, hogy minden egyes egyénnek szülőikhez való hasonlatosságát megronthatnák; s hogy némely esetekben ezek a kis különbségek, javulások, a melyek alkalmasabbakká teszik tulajdonosaikat körülményeikhez s több valószínűséget nyújtanak fennmaradásukoz, mint másokéihoz, és ekkép több vagy kevesebb különbféleség származik. Nem kételkedhetünk, hogy vannak ilyen tények és azoknak olyan hatásai, a milyeneket leírtunk.

Sokszor halljuk Darwin elméletét kegyetlennek mondani, mivel a szerint — a mint mondják — a legönzőbb boldogul leginkább az életben; de az ilyen beszéd éppen nem igazságos. A növények élete öntudatlan. Csak képletes beszéd, ha azokat önzőknek vagy önzetleneknek nevezzük. És mindazonáltal, hogy meg vagyunk győződve az állatok értelmes voltáról és erkölcsi tulajdonságairól, mégis bajosan tehetjük fel róluk, hogy ők átlátják, hogy szükség idején más teremtmény rovására csillapítják éhségüket. Azonkívül nem hiányoznak esetek, a midőn az állatok kölcsönösen segítik egymást és a jó szolgálatok kicserélése feltétele az ő boldogságuknak. A hangyák például táplálják és őrzik a kis zöld levelészt, a miként mi ápoljuk teheneket és megfelelő jutalomért, bizonyos édes nedvért, a melyet a levelész szolgáltat és melyet a hangyák táplálékul használnak. Még világosabban láthatjuk a kölcsönös segélyezés törvényét azon virágoknál, a melyek csak úgy termékenyülnek meg teljesen, ha bizonyos bogarak meglátogatják. Ha a virágok azon bogarakat, melyek meglátogatják — nem táplálnák mézzel, mind a virág, mind a rovar megszűnne létezni. Midőn a tetszetős külsejű, haszontalan életet a pillangó életéhez hasonlítjuk, igaztalanok vagyunk a pillangó iránt, mert a pillangók fontos viszonzatszolgálatot tesznek a virágoknak a belőlük nyert táplálékért.

Azok a fák is, a melyek piros, leves, szelíd gyümölcsöket teremnek, azért boldogulnak, mivel ezen bogyók vonzák a madarakat,

hogyan megegyék. Első tekintetre ez hátrányosnak látszik, de a madár a bogyóval távolra repül; itt-ott lehullat egyet-egyet a termőföldre és ekkép a haszon, a melyet a magnak nagyobb területen való elterjesztése által okoz, nagyobb lesz, mint a mennyi kárt a gyümölcsbe teszen. Azoknak a fáknek, a melyek szép és édes gyümölcsöket teremnek, több kilátásuk van a szaporodásra, éppen azért, mert szép és édes gyümölcsaik vonzák a madarakat.

Ezek a tények úgy látszik tele vannak a példa beszédek gyűjteménye-féle gondolatokkal. S az egyik dolog, a melyet oly szembe-tűnőleg megvilágítanak és csaknem figyelmünkre erőszakolnak, az, hogy tunyák számára nincs hely a világon; s hogy szüntelen verseny a világegyetem törvénye; és azok, a melyek vesztegelnek, több mint bizonyos, hogy kiszorítottatnak. A társadalom kevésbé tevékeny tagjai kényszerülnek tért engedni azoknak, a kik jobban betöltik helyököt.

Ha tekintetünket egy pillanatra az állatok különböző fajtái történelméről azokra a részekre fordítjuk, a melyekből minden egyes állatnak teste van alkotva, néhány nagyon különös szervezetre találunk, melyek a természettudósoktól kezdeties szerveknek neveztetnek. Ezek oly részei az állati testnek, a melyek tökéletesen haszontalanok a tulajdonosaiknak. Például a fiatal csettek fogakkal születnek, a melyekkel sohasem rágnak. Ezeknek a kezdeties szerveknek nagy bizonyító erejük van azok előtt, akik azt hiszik, hogy sok állat faj egy közös fajtól, mint elődtől származott le. Azt mondják, hogy midőn egy élő lénynek szokása és életmódja következtében valamely testrésze tétlenné és haszontalanná válik, az egyes nemzedékek letüntével ez a különös rész mind kisebb-kisebb lesz. Kevesebb vér foly abba táplálás végett, a test tevékeny részei veszik igénybe mindazon táplálékot, a melyhez hozzá juthatnak, így a használatlan tag nemzedékről-nemzedékre mint. öszébb zsugorodik, míg utoljára végképpen használhatatlan lesz. Nem szembe-tűnő-e a hasonlatosság ezen öszeszugorodó, használatlan testierő és az elmetelenség fokozatos hanyatlása között, midőn tétlenül engedjük azt heverni, vagy a lelki ismeret félelmetesen gyengülő hatása között, midőn az ember megszokja, hogy a szavára ne hallgasson?

A tények egy más sora úgy látszik fokozódó erővel és feltűnő vonással jelenti ki ugyanazon dolgot, és igazolja a szabályt, hogy a javulás és haladás lényeges azokra nézve, a melyek nem győzettek le az élet küzdelmében. Vannak körülmények, a melyek az állatok életét kedvezőbbé teszik, a nélkül, hogy egyszersmind az állatot tökéletesebbé is változtatnák; körülmények, a melyek magasabból ala-

csonyabbá válást okoznak, a helyett hogy megfordítva tennék. A helyett, hogy gyorsabbá lenne az állat, végképpen elvesztheti mozgási erejét; a helyett hogy értelmesebb lenne, elvesztheti valamely magasabb ösztönét, vagy valamely érzékét is, milyen a látás-érzék. Némely tulajdonságra nézve felülmulthatja azt a fajt, a melyből eredett; de egészben véve, az ilyet elfajult állatnak kell tekintenünk, mivel kevesebb ereje van a tevőleges élvezetre, és kevesebb tehetsége, hogy magát a változott körülményekhez alkalmazza. Afféle történelem ez is, mint a kezdeties alkatrészek, csak hogy ritkábban fordul elé, minthogy ezek a teremtmények talán csak némely tulajdonságra nézve fajulnak el, holott az állat egészben véve előhaladhat, mind a mellett is, hogy némely aránylag nem nagyon fontos alkatrésze használhatlanná válik és elcsenevészik. És minő körülmények közt változik egy teremtmény ily módon fejlettebb állapotból fejletlenebbre? Akkor, a mikor nagyon kényelmes életet folytat; midőn más lényektől el nem foglalt helyet talál a természetben, ahol kevés ellenség leselkedik reá és kevés vágytárs versenyez vele az élelem megszerzésében. Ilyen volt történelme az élősdie teremtményeknek, a melyek maguknál nagyobb élő állatok testében ütötték fel tanyájokat és azok nedvével táplálkoztak.

A hasonlatosság ez elfajult állatok és a sorstól elkényeztetett gyermekek között nagyon szembetűnő. Az ilyenek nagyon kényelmes körülmények közé levén helyezve, nincs versenyük, a mi kifejtse erejüket, kivéve talán némely irányban; csak mások jogosulatlan segítségével tudnak élni. Ha a körülmények változnak, mi történik velök? Alkalmazkodó erejük végképp eltűnt.

Szigoruan kapcsolatban van ezzel az eszmével, hogy a tétlenséget és lustaságot büntetés követi, a mit a Darwin-féle elmélet a világtörténelemből nagyon hatásosan tanít; s hogy a szenvedésnek haszna és jelentősége van, a melyet mi csak részben érthetünk.

Ha általában gondolkoztunk ezekről a dolgokról, sziveinket gyakran fájdalom kellett hogy átjárja, a földi dolgok és különösen az állati szenvedés e tényére irányozva figyelmünket, és kényszerít annak elismerésére, hogy egyik állat nem élhet a másik kára nélkül, és ez kétségkívül sokat növeli az elmélet ellen való előítéletet. De nem vigasz-e, hogy e dolog jelentőségét részben beláthatjuk? Nagyon keveset tudunk erre nézve, nem remélhetjük, hogy ezt teljesen megértsük, de ha homályosan is, láthatjuk, hogy a szenvedés isteni eszköz, a melylyel teremtményeink remekebbjeit felruházta. Hová lenne az antilopnak gyorsasága, ha nem volna oly vad állat, a mely-

től féljen? A lassu állatnak épp oly jól lenne dolga az életben, mint a gyorsnak, és a faj nem javulna állandóan az idővel. Ha nem volna éhség időszaka, a mókus és méh nem tanulták volna meg, hogy télire élelmet halmozzanak össze; a fecske nem tudná az ő csudálatos útját a melegebb tartomány felé. És csaknem minden fajta élőállatnál, a mely kicsinyeit szemléli, azok segélytelensége, bátorsággal teljes szeretetet költ fel az anya keblében.

És minket illetőleg bizonyára még igazabb, mint az alsóbbrendű állatokra nézve, hogy a szenvedés nagy tanító. Ha minden dolog kellemessé tétetett volna számunkra, valójában szegény teremtmények volnánk; rosszabbak, mint Ázsia szigetének azok a lakói, melyek egészen a szágó pálmán élődnek. Azoknál restség és teljes szegénység karöltve járnak. S miért? mert az élet igen kényelmes ott. A szágó pálma kevés ápolást kíván, úgy hogy az ember néhány napi munkája után egész évre való érlelmi szert szerezhethet. A szorgalom és előrelátás annyira elfeledett erények, hogy még arra sem gondolnak ott az emberek, hogy a levágott fák helyett másokat ültessenek. S ezért mikor a fák megfogynak, a nép nagy szenvedés által kényszerül megtanulni az élet leczkét, vagy helyet kell adjon másoknak, a kik megtanulták.

Ha elődeink nem vívtak volna kemény harcztot hideg, éhség és a vad állatok ellen, mi nem volnánk azok, a mik most vagyunk. Megeshetik, hasonlók volnánk ama vademberekhez, a kik régen ezelőtt a medvékkel és hienákkal egy társaságban éltek, és a kiknek nem voltak más fegyvereik, csak durván faragott kő eszközük.

A hideg telek rákényszerítették, hogy öltözzenek állatbőrökbe, hegyes csontokat használván tűk gyanánt és inakat czérna helyett; az ehető vad gyümölcsök hiánya ráhajtotta a mivelés első rögös kísértményére, ez által élesítették elméjüket és növelték kényelmüket.

És magasabb dolgokban is, mint a melyek csak a mi kényelmünkre, vagy csupán földi életünkre tartoznak, nem igaz-e, hogy ha minden dolog könnyüvé tétetett volna számunkra, szegény értéktelen teremtmények volnánk. Ha a segítségnek és szolgálatnak semmi teendője sem volna, mi lenne a szeretetből? Nem kihalna-e gyakorlat hiányában? Nem azokat tiszteljük és becsüljük, a kik legkönnyeb és legkényelmesebb életet éltek, hanem azokat, kik törődtek, igyekeztek és szenvedtek, hogy embertársaikon segítsenek.

Ezekre a dolgokra gondolva, úgy látszik, hogy a köd tisztul, úgy hogy kissé jobban beláthatunk az Isten művének rejtett utába, de csak egy kissé. S még a hátra levő dolgok iránt is bizalommal

kell lennünk; ugyanis minden futólagos pillanatban, melyet a nehezen megérthető dolgokra szeretetteljesen vetünk, minden időben magasabb formáit látjuk az életnek, és a szépre törekvő természeti ösztönöknek, a melyek a szükségből és küzdelemből származnak, s a rosszból jót, a gyöngeségből és szenvedésből türelmet és szerető szívességet hoznak létre; minden ilyen lecke könnyebbé teszi, hogy bizzunk az atya szeretetében a hátralévő dolgokért, a melyeket nem tudunk kellőleg megérteni.

Van egy más igazság, a melyre a természet sok ténye utal de a mely világosabban látszik Darwin tanításában, mint egyebütt. Jóval ez előtt kifejezte volt ezt a héber író, a ki azt mondta, hogy Isten az embert a maga képére teremtette.

Vizsgáljuk meg, hogy miként látszik ez meg a lelketlen természetben. Somerville azt mondja, hogy a matematikai igazság egysége és állandósága meggyőzi az ő lelkét az Isten egységéről. Ezt az eszmét egy lépéssel tovább lehet vinni. Százakkal ezelőtt Euklides, vagy valaki más kiemelte a geometriai igazságok törvényéből s levezette néhány egyszerű sarkelvből a kör, kerület, hajtalék stb. tulajdonságait. A legközelebbi időkben egymásután rá jövünk, hogy ezek az eszményi igazságok, a melyek az ember elméjébe léteznek, az emberi elmén kívül is léteznek a minket környező világban. A plánéták például kerület alakban mozognak; egy csepp olaj a vízben köralakú lesz részeinek kölcsönös vonzódása által; a vizsugár vagy a kezíjből kilőtt nyíl hajtalékat ír le. A csillagász napjainkban, a ki a novemberi meteorok pályáját számítgatja, oly matematikai formulát használ, a mely régen felfedeztetett volt, de a mely az éles-elméjűség csak egy különös és haszontalan szüleményének tekintett. S így tovább.

Tehát nem mutat-e ez hasonlóságot a mi elménk és annak elméje közt, a ki minket teremtett? . . . Midőn egy matematikus a geometria és arithmetika törvényeit felfedezi, Isten gondolatairól Istenre gondol; és rendre-rendre, talán százakkal később, úgy találjuk, hogy Istennek ezen valódi törvényei által kormányoztatik mindig az összes anyagi világ. Ez úgy látszik, arra a következtetésre vezet, hogy minden igazság a mi lelkünkben, mássát Istenben bírja. Ha vannak valamely látszólagos kivételek a matematikai képletek közül, az nincs miért zavarjon; mert nagyon valószínű, hogy csak látszanak hasonlónak a kivételekhez, mivel mi nem értjük teljesen; mivel tényleg csak fél igazságok, a melyek nagyon különbözőleg nézhetnek ki, midőn azokat összeségükben át tudjuk látni.

Értelmi dolgokban úgy látjuk, hogy az igazságokat felfedezzük, nem pedig feltaláljuk, lelkiismeretünk kényszerít annak elhívására, hogy ez a jót és rosszat illetőleg is így van; és erősítheti hitünket, ha a dolgoknak egy más rendjét vesszük figyelembe, a mely mintegy középútat foglal a physika megbizonyítható és megbizonyíthatlan törvényei és a jónak és rossznak külső környületektől függetleneknek látszó fogalmai között. Én ez alatt a szépnek érzékét értem, úgy a mint bennünk van és mint az állatokban képzeljük.

Miként lehetnek az élőlények oly szépek? Miért vannak a virágok és madarak oly szépen színezve, és miért oly különböző színűek? Miért vannak csíkok, petytyek, pontok a virágok szirmain és a madarak tollain? Van-e valami haszon azokban? vagy ha nincs mi módon magyarázhatók? A madarak énekének bámulatos kellemetessége is, kinek gyönyörködtetésére szolgáltat oly tökéletes zenét?

Darwin magyarázata e részben nagyon különös, nagyon nehezen bizonyítható, de nagyon érdekes és szép feltevésekkel teljes. — S az a következő: hogy az állatoknak a szép tollazat és kellemes hang iránti szeretete okozta azt, hogy minde szépségek létre jöttek; s hogy a rovarok szeretik a szép színeket, és azért azokat a virágokat, a melyek terméikből és porhonaik körül a legszebb zászlokat tűzik ki, a legjobban termékenyíti a rovarok látogatása; több és erősebb magvaik lesznek és így idővel kiszorítják a többi nem oly szép szomszédait. Azt hiszik, hogy magoknak a csíkoknak és petytyeknek is van hasznuk. A nektár felé hajolva, a rovarnak a legrövidebb odavezető utat mutatják, a mely leggyakrabban arra a virágra száll, a melyen leghamarább megtalálhatja szükséges eledelét. A mi a madarakat illeti, azt kell hinnünk rólok, hogy oly szemeik vannak az összhangzó színek, és oly füleik a kellemes hangok iránt, a melyekkel messze felülmulják a legtöbb vadembert, hogy ha a szépség fejlődésének ezt a magyarázatát reájok alkalmazzuk. Mert e szerint az elmélet szerint, a nőstény madár az alkalmasabbat választja magának párjául, a melynek tollazata és hangja neki a legjobban tetszik. Ebből ki lehet magyarázni, hogy miért szépülnek úgy a madarak, minthogy annak, a mely hamarább talál párt, jobb alkalma van, hogy nagy családot hagyjon maga után, örökbe hagyja az ő fényes tollát és kellemes hangját, mint az ő fakó színű és hallgatag versenytársának, a mely hetekkel későbbre építi fészket, vagy talán egyáltalán nem is talál párt. Ha ez áll, ebből azt látjuk, hogy a szépség előny a lét küzdelmében.

Figyelemre méltó, hogy az állatok szépség iránti érzéke, —

különösen a madaraké, a melyek közt az a legerősebb — mennyire megegyezik az emberek szépség iránti érzékével. Ez a szabály azonban nem kivétel nélküli. Némely meleg égővi madárnak rikító színezete és fanyar visítása nincs összhangzásban a mi ízlésünkkel. Sem pedig a szépségnek emberi felfogásáról nem beszélhetünk úgy, mintha az minden emberben egyenlő volna. A vad emberek sok oly dolgot bámulnak, a mi előttünk rút. De egészben véve, kevés kivétellel, — az ember bámulja a kecses alakot, a kellemes hangot és a színek összhangját, épp úgy egészben véve a madarak, vadállatok és rovarok is.

Ha mindez igaz, nem azt mutatja-e, hogy a szépség érzéke, midőn nem torzítja el különös körülmények, ugyanaz az élőlények között; s ha az élő világban mindenütt ugyanaz, úgy ez bizonyára egy czélzás arra a rokonságra, a mely a teremtett élet és egy felsőbb élet közt létezik.

Azt is lehet mondani, hogy Isten maga is szereti a szépséget s a virágokat és állatokat csak önmagáért teremtette szépeknek. Ki fogja mondani, hogy ő nem gyönyörködik azok szépségében? De bizonyára magasabb s következőleg igazabb felfogás róla az, hogy az ő szépséget élvezni tudó erejével megajándékozta azokat a teremtményeket is, a melyeknek élete az övéből eredett. — Ha az állatok általán véve azokat a dolgokat bámulják, a melyeket mi, csaknem kénytelenek vagyunk azt hinni, hogy a szépségnek a bennünk és az állatokban levő eszményén kívül van egy eszménye egyébütt is, ez az eszményi szépség az Isten lelkében van. Ekkép ő természetéből bizonyos hasonlatosságot adott azon nagyon szerény teremtményeinek, a méhnek és pillangónak, és úgy intézkedett, hogy az általa adott tehetségeket és szépséget használják fel az életben való gyarapodásukra.

Nem vihetjük-e ez eszmét még egy lépéssel tovább és azt mondjuk, hogy hasonlóképpen igazság, tisztaság, teljes önzetlenség Istenben léteznek; s oly mérvű tehetséget adott nekünk, hogy azokat szemléljük, megismerjük és szeressük; sőt ezeknél többet is, azt az erőt, hogy törekedjünk azok után; ekkép ő felhasznál minket teremtményei között a jóság gyarapítására. Nem látta jónak, hogy az emberiséget büntetlenek teremtse, de erőt adott a bűn legyőzésére.

Némelyek közülünk azt tartják, hogy a biblia nem az Isten természetének hiteles kijelentését foglalja magában, hanem hozzánk hasonló embereknek vágyódását; olyan embereknek vágyódását, a kik hitelének nincs a miénktől különböző alapja; és némelykor avval vá-

dolnak, hogy Istent találunk fel és oly vágyakat imádunk, a melyek a mi elménkben születtek és nem irányulnak valami felettünk és embertársaink felett való jóságra. Emlékezzünk meg, hogy a természeti dolgokban, a hol a megbizonyítás megtehető, úgy találjuk, hogy azok az eszmék, a melyek elménkben látszanak keletkezetteknek, azon kívül is léteznek. Bizonyára vágyaink csak annyiban képzeletünk teremtményei, mint a körök és vonalak, a melyeket meg kell határoznunk, mielőtt sajátásaikat kutatnók. Miután úgy találtuk, hogy ezek tőlünk elkülönítve léteznek és hogy az embertől különböző más teremtményeknek is a szépségről ugyanazon eszméjük van mint nekünk, vagy csaknem ahoz hasonló, nem oly gondolat-e ez, a mely oda irányul, hogy a mi legdrágább hitünket erősítse?

Ha nincs ily hitünk, ez az okoskodás bizonyára nem adja meg nekünk; de ha már van, egy oly csekély dolog is, mint egy hasonlatosság, erősítheti bennünk a hitet, hogy az igazság, jóság és szépség isteni kinyilatkoztatások számunkra, nem csak saját alkotta képzelődéseink. Ekkép meg fogjuk érteni, hogy minden élet valójában aranylánczokkal fűződik Isten lábaihoz.

C. A. Martineau után angolból

VARGA DÉNES.

ZSUKI-ÜNNEPÉLY. *)

I. Megnyitó beszéd.

Mélyen tisztelt gyülekezet!

A ki az egykori Erdélyben keletkezett, s ma már egész Magyarországon törvényesített unitárius egyház történetét csak futólag átlapozza, megismeri, hogy ez egyház, hasonlóan a nemzetek, társulatok és egyes emberek élettörténetéhez, mily különböző phasisokon, viszontagságokon ment keresztül, de különösen meg fogja tanulni, hogy ez egyház Erdélyben a 16-ik százév hetedik évtizedében megalakulva, s nem sokára azon fényes történeti polczra jutva, hogy a hazai törvényhozás által politikai jogokkal felruházott, s azt követőleg alig néhány év alatt virágzása tetőpontját érte el, egy fedelmet, számos előkelő és történeti nevű családokat, a hazai intelligencia jelentékeny részét és a hívők nagy seregét számlálva tagjai közé; de aztán mintha ez egyház felvilágosodott dogmái, vagy jobban mondva hitnézetei és szabadelvü eszméi éppen arra a sorsra lettek volna kárhozzatva, a melyben a korukat és századuk felfogását megelőző lángelmék magasra törő eszméi részesültek, mint p. o. a Husz Jánosé, Szervét Mihályé, Galileieié, s más ilyen az emberi mivelődés történetében korszakot alkotó férfiak emelkedett gondolatai és kezdeményezései, — ez egyház is alig néhány évig tartott verőfényes idő után sötét éjbe dült, s évtizek, mondhatni pár százév hosszú során át üldöztetve, a hatalom számos fegyverei által jogaiban, önfentartási eszközeiben megrövidítve, oly helyzetbe jutott, hogy kivált a mult száz utolsó évtizéig a költő méltán elmondhatta volna e zaklatott és elkinzott egyházzól is: hogy annyi vihar, és elnyomottatás után Isten csodája, hogy még fenn áll!!

Ha pedig az, a ki egyházunk történetében lapozgat, azon kérdésre fakad: vajjon mi lehet azon csodás erő? mely ez egyházat a sanyarú kinzadás és nyomatás ezer jelenései között mégis megtartotta, nem csak, sőt állapotának azon erejére juttatta, melylyel ma dicsekedhetik, egyháztörténetünk lapjain arra is megkaphatja a feleletet.

S vajjon mi lehetne az a csoda egyéb? mint az az őserő, mely a természet kebelében, annak romboló szélvészzei, villámai és dúló viharai közepett a völgy lilimánának a hatalmas cedrus szomszédsgában, vagy a szerény ibolyának *életet és fejlődést biztosít a büszke tölgy*

*) Tartatott a kolozsv. unitárius főgymn.-ban máj. 8.

mellett, a politikai vagy társadalmi életben pedig a kisebbségnek bátorságot nyújt önmagában keresni és felhasználni önfentartása eszközeit, s általában a homogén elemeknek ösztönt ad a szívós összetartásra és az önmagából merített, de egyszersmind megfeszített közös erővel való összműködésre. Ez összetartás szükségének érzete és tudata fejtí ki aztán a törekvést a közjó előmozdítására minden egyes emberben, a vagyonosabbakban pedig az áldozat-készséget, mely a legnemesebb indulatoktól vezetett Árgus szemekkel kíséri a közdolgok folyását, s úgy szólva a mennyei Gondviselés szerepét viselné a közjó felett, mindig a legválságosabb időponton, s a legégetőbb szükség idején nyújtja a segílyt és rakja le áldozatait a közjó oltárára.

Egyházi életünk multjában nem egy ilyen fényes és találó példájára lehet akadni az egyházunk java iránti buzgolkodásnak, önmegtagadásnak és áldozatkészségnek elannyira, hogy minden egyes jelentékenyebb adakozási példában, minél fényesebb és nagyszerűbb az, annál hűbben, bizonyosabban és világosabban lehet visszatükrözve látni az egyházat környező veszedelmet vagy szükségét és a hatalmi nyomást, melynek mértékét, hogy csak pár példát említsek, eléggé megbírálni a szükségét illetőleg abból, hogy az egyház fő- és alsóbb tisztviselői és a tanárok szerény járulékait, s részben az iskolák évi fenntartás költségeit évtizedeken keresztül közadakozás és kéregetés útján lehetett csak fedezni, a hatalmi nyomásra nézve pedig azon történeti adatból, hogy az 1691—95. években végbe vitt országos tárgyalások (ugynevezett akkordák) útján az Unitáriusoknak kárpótlásul a piaczi templomért 5000 forint ígértetvén, arra, hogy ezen pénzt az Unitáriusok megkaphassák, szinte egy hosszú század kellett, illetőleg II-ik József császár felekezetiiségtől ment felvilágosodott szelleme volt szükséges.

Ez eszmék kapcsán annak illusztrálására, hogy mily szorongatott és megfélemlített helyzetben volt egyházunk és kolozsvári főiskolánk ügye a mult század derekán, illetőleg a piaczi templom visszavétele utáni időkben? szabad legyen egy esetet felemlítenem. Ez esetet tanuló koromban egyházunk egyik vezérférfiától hallottam, s lehet, hogy csak szájhagyomány, de ha az, akár ha talán mese lenne is, de el lehet róla mondani: *Si non e vero, e ben trovato*, vagy magyarul: ha nem is igaz, de nagyon találó, s akkori viszonyainkra nézve nagyon jellemző, és ebből áll: a mostani főiskolánk helyén állott, s ez esemény idejében főiskolául használt Huszárház egyik szobájában az utczára nyíló ablakon kívül egy üveg tenta állott azon szobabeli ifjuság használatára; e tentás üveg hogy hogy nem? egyszer eltört, s tartalma vastag sugárokba a falon alá folyva hosszú fekete foltot képezett ottan; és e folt több évekig éktelenítette a falat, állítólag azon okból, mert az iskola előljárósága nem mert az iskola falán csak annyi igazítást is tétetni, attól tartván, nehogy azon gyanu gerjedjen, mintha a kolozsvári Unitáriusok pénzhez jutottak volna, s a piaczi templombeli egyházi felszerelvények czimén lejárt végrehajtások és zaklatások ismételve folyamatba induljanak.

Távol legyen tőlem, igen tisztelt gyülekezet, mintha e kis eseményt tán criminatióképen említettem volna fel; mert erre s más hasonlókra, melyek azon század felfogását és vezéreszméit tükrözik vissza, fátyolt vetett az idő, de ugyan az idő, annyira mennyire meghozta az irt is sebeinkre, tehát célzatosság vagy irányzatosság az elmúlt század szomorú eseményei tekintetében engem nem vezethet, de megemlítem az esetet, mint akkori helyzetünknek egy vonását, mely még világosabban kidomborítja egyfelől azt: mennyi szükségekkel és nehézségekkel kellett egyházunknak küzdenie? és másfelől azt: hogy ily sanyaru viszonyok közt mily nagy értéket képviselhetett egyházunkra nézve egy kisebbszerű segély is, hát még egy jelentékeny áldozat?

Egyházi krónikáink számos jótevőről emlékeznek meg, kik az egyes ekkleziáknak pártfogói, segélyezői voltak. De bővülkednek másfelől oly nagylelkű adakozókkal is, kik egyházunk egyetemének közszükségeire s részben az ifjuság nevelési céljaira is áldoztak. Ezek közül néhai b. eml. püspökünk Székely Sándor „az erdélyi unitárius egyház történetei“ című munkájában többeket nevez meg, a XVII-ik századból: Pókai Annát, hidv. Mikó Ferenczet, özvegyét fiával Mikó Józseffel, Bethleni gr. Bethlen Ferenczet, Paczolai Borbárát, Mikes Mihály özvegyét, Petr. Horváth Kozma fogarasi főkapitány özvegyét, Folthy Borbárát és fiát P. Horváth Boldizsárt, Stegman Isákot.

A XVIII. századból a következő jótevőket említi meg: Daniel Ferenczet, Sárdi Mihálynét, Sándor Mózeset, Maurer Gábort, Pálfi Zsigmondot, Stenzel Klárát, Handzsáros Jánost, Hunyadi Ferenczet, Maróthy Istvánt, Jármí Ilonát, Tordátfalvi Györgyöt, Mártzi Samuelt, b. Mikó Lőrinczet, Visováthy Andrást és különösen kiemeli Felső-Zsuki Zsuky Lászlót, a kinek valláskönségünknek fennebb jelzett elcsüggesztőleg szűk háztartási viszonyai közt mondhatni egyházunk legszorogatottabb helyzetében, mennyei Gondviselés isteni ajándéka gyanánt érkezett meg 1892-ben nagyszerű alapítványa, mely a Nagy L. tanár és esperes ur 1863-ki emlékbeszédében tett egybeállítást szerint az akkori pénzügyekben néhány forint híján 80000 forintot tett, s mai pénzekben 100,000 forintra is tehető.

E jelentékeny adomány lényegesen előmozdította ezen mostani főiskolánk felépítését, de egyszersmind alapot nyújtott arra, hogy az egyház tisztviselőinek, az iskola tanárainak megfelelőbb fizetés rendszeresíttessék. Neveli e nagyszerű alapítvány becsét még azon szellemi érték is, hogy a múlt század végén Európaszerte megindult politikai és szabadsági mozgalom behatása alatt vallásközönségünknek is részint hitelvei terjesztése, részint az ifjuságnak az új világnézet vezérelvei szerinti irányba való neveltethetése végett iskoláit szervezni keletvén, e célzt e kegyes adomány lényegesen előmozdította; másfelől az erdélyi 1791-ki törvényezykkely által — a melyek szabadelvűségi és alkotmányossági elvben és irányban származtak volna, édes egy testvérek az 1848-ki törvényekkel, ama törvények által tehát Erdély alkotmánya újból helyreállítatván, vallásközön-

ségünk anyagi helyzetének ez alapítvány által eszközölt javulásában arra, hogy törvényadta közjogi állásának és ebből folyó igényei érvényesíthetésének megfelelőbb álláspontot foglalhasson el, megbecsülhetetlen eszközt nyert.

E nemesszívü adakozó magasztos példáját a folyó század derekán, kisebb-nagyobb alapítványaikkal többen követték. Azok díszes sorából magaslanak ki Koncz János, Rédiger, Kelemen Benő és különösen újabb korunk legnagyobb alapítója Augustinovic Pál. Ezek után nagyságára nézve az 1857-ik évi közadakozás következői, a melyhez vallásközönségünk ekklézsiái, lelkészei, világi hitrokonaink igen nagy száma és a népből is igen sokan járultak, alig néhány hó alatt 100,000 forinton felül való összeggel kedveskedvén egyházunknak. E jelentékeny adományt szintén a közelgő veszély érzete és tudata hozta létre, mert a gyászos emlékü absolutismus a lét és nem lét Damoklesi kardját villogtatta iskoláink felett, — s ezek megmentésére sietett, a szóval eléggé nem magasztalható, áldozatkészség, — ugyan ez alkalomból angol és amerikai hitrokonaink is érezhető segélyvel nevelték a fenyegető veszély hallatára, iskoláink fenntarthatásának alapját is.

Sőt a közel mult is nem egy jelentékeny áldozattal jelent meg vallásközönségünk oltárán.

Ime tisztelt Gyülekezet, ezen ragyogó költői tollra és demosthenesi ajakra méltó vonások s általában a segélynek nem a földi fedelmektől vagy az államtól, akár idegenektől való várása, hanem saját lelki erőnkben való keresése és feltalálása, igen, ezek alkották azon csodát, hogy egyházunk száz meg száz veszély, számtalan kísértések, s különbnél különféle jelenetekben megtestesült nyomások alatt is fentarthatta magát, s ha lélekszámban meg is fogyott, de lelki erejében meg nem törve, sőt jelentékeny elkölcsi sulylyal is bírva, máig is él e haza szent földjén.

A vallásos buzgóságnak fennebb jelzett adatai, s azok által előidézett kedvezőbb anyagi helyzet tudatában, nekünk unitáriusoknak, kiket egyházunk sorsa oly mélyen és közelről érdekel, mi lehet méltóbb és nemesebb feladatunk, mint a hála szent kötelessége a menyeyi gondviselés iránt, és másod sorban a gondviselés azon kiválasztotta iránt, kik szívök legnemesebb gerjedelmétől vezetettve, földi javaikat egyházunk oltárára rakják le, hogy segítsék fejleszteni és fenntartani az egy igaz Isten iránt való hitet és meggyőződést, másfelől pedig istápolják a haza jövő oszlopainak, az ifjuságnak nevelése és oktatása ügyét.

A hála e szent kötelességét vallásközönségünk nem is feledte el soha. Az egyházi főtanács már régebben meghatározta volt, hogy vallásközönségünk jóltevői emlékére koronkint hálaünnepély tartassék; 1862-ben pedig 30. főtanácsi szám alatt örök változhatatlan rendszabály gyanánt meghatározta, hogy ily hálaünnepély egyházunk mind három iskolájában minden ötödik évben multhatatlanul tartassék. E rendszabály azóta mindig pontosan megtartatik, s a jelenlegi ünnepély is, mely egyik legnagyobb jóltevőnk s az 1792. év mártius

12-én elhunyt Zsuki László halála évszázados emlékének megújítására és felevenítésére van hivatva — a fennebbi rendszabálynak a következtetése.

De eredménye egyszersmind azon nemes hevületnek, mely egyházunk minden hű tagjának lelkében felgerjed, ha visszapillant ezen ezrek felett kimagasló lelkületű és nemes irányu férfi életére, ki a sors által neki juttatott és szorgalmával is gyarapított földi javait úgy használta, mintha ő azoknak csak letéteményese lett volna, melyek jövedelméből már életében részt juttatott a segélyre szorult egyháznak, halálával pedig javai legnagyobb részének örökösévé az egyházat tevén, soha el nem porladó emléket állított fel nevének, mely ez egyház tagjai részéről évszázadokon keresztül örök és állandó mély tiszteletbe fog részesülni, megaranyozva a hálatól, mely az emberi kebel egyik legnemesebb érzete.

Ez érzelem behatása alatt van szerencsém üdvözölni a tisztelt gyülekezetet, mely osztozni kíván ama kegyeletünkben, melyet ez órában ama nagy férfi emléke iránt kifejezésre kíván juttatni szánk, szivünk, érzetünk. Az ő életének nemes iránya és magasztos példája szolgáljon vezérelvül mindeneknek, s különösen azoknak, kik oly helyzetbe vannak, hogy egyházunk közügyét a jó indulat nemes hevén kívül anyagi eszközökkel is előmozdíthatják. E hálás érzelem vett rajtam is erőt, mikor e méltán megünnepelt nagy férfi — mint egykori hivatali elődöm, dicső emléke megújításához pár eszmével járulni erőm gyengesége daczára sem késlekedtem.

És ez érzelem behatása alatt az ünnepélyt megnyitottnak nyilvánítom.

HAJÓS JÁNOS,
isk. felügyelő-gondnok.

II. Emlékbeszéd.

F.-zsuki Zsuki László felett.

Mily szép az emberi élet, mely nem végződik a sirnál, a korporsóból kitör — és helyet foglal az emberiség jobbainak emlékezetében és tiszteletében.

E gondolat foglalkoztatja lelkemet, mióta a megbizatást nyertem Zsuki László emlékét megújítani most, midőn az ő halálának századik évfordulója alkalmával vallásközönségünk kolozsvári főtanodáj a kegyeletes kötelességének ismerte emlékére ünnepélyt szentelni.

Valóban szép az élet, mely nem végződik a sirnál. Az Árpádoké, kik hazát szereznek és a Hunyadiaké, kik megvédik azt. A hősöké, kik szabadságért vívnak és a költőké, kik a hősöket megéneklik. A Sokrateseké, kik élő szóval tanítják és a Platonoké, kik írásban is megörökítik az emberi bölcsességek égből nyert adományait. A természet törvényeit, titkait vizsgálóké, a lángelméké kiknek találmányai diadal úton járnak be a föld kerekét, erőt, hatalmat,

fényt, dicsőséget adva az emberi nemnek. A művészeké, kik alkotósaikkal megszépítették, vonzóbbá tették a földet, megteremtettek egy új világot, a művészet világát. A jóltevőké, kik a tudományoknak, a művészeteknek palotákat, Isten tiszteletére templomokat, a szerencsétlenek számára szeretetházakat, és az ismeret szerzésre iskolákat építenek.

E halhatatlanok sorában hálás tisztelettel említhetjük nevét felső-zsuki Zsuki Lászlónak, a ki gondos, szakértő munkás életének összes szerzeményét 1791. évi február 14-én kelt ajándék levelével s ugyanaz nap kelt sajátkezüleg írt végrendeletével az unitárius egyháznak és a kolozsvári főiskolának hagyta, nem kevesebbet, mint 79061 m. frt és 88 pénzre menő összeget. Ennyi pénz mai nap is szép összeg, de többet ért akkor, midőn egy véka magbuzát 30 pénzen, 12 béres ökröt 570 m. forinton és egy tehenet 20 m. forinton adtak el hagyatékából. Mai értéke 200 ezer forintra is tehető.

Jóltevő nagyobb szükségben, adomány alkalmasabb időben nem érkezett. Ennek megvilágítására álljon itt a sötét háttér egyházunknak és iskoláinknak az időbeli állapotairól.

Az unitárius vallásközönség Erdélyben időnként töröktől, tartártól pusztítva, 1622-ben árulás és erőszak által több ekkleziáját elveszítve, 1638-ban Pécsi Simon szombatossága miatt megzavarva, hivatal- és kegyvadászó főurainak nagyrésztől elhagyva, 1693-ban Kolozsvárt az óvári, 1718-ban a piaczsori főiskolájától megfosztva, számban is megfogyva: valóban ezelőtt száz évvel szegény állapotban, sanyaru helyzetben volt. Lenni, vagy nem lenni: ez volt a kérdés. Szóljanak az adatok. A domboi zsinati gyűlésben 1792. június 16-án számbavétetvén a kolozsvári collegiumnak régi fundatője, valamint püspök Lázár István által 1789-ben némely dioecisisekben tartott generalis visitatio alkalmával pro stabili fundo collegii begyűjtött pénzekről a jegyzék: ugy találták, hogy a collegium régi fundatője állott 3367 m. frtból és 47 pénzből és a Lázár István püspök által gyűjtött összeg 7965 m. frt és 59 pénzből. De már az említett számbavételnél megjegyezték a régi fundatőról, hogy annak egy része interesével együtt veszedelemben forgott. Valóban veszedelemben anynyira, hogy a Perceptörum Libellusban 1791. 1792. 1793. és 1794-ben egy krajczár kamatbevétel vagy tőkepénz befizetés nincs feljegyezve. A pénztári kezelés sem levén abban az időben rendezve, a mi kevés tőkepénze volt is a vallásközönségnek, az az ország minden részében volt kiadva, a mi már magában is nehézzé tette a kamatok bevételeit. A jövedelem másik, de szintén keveset gyümölcsöző ága volt a collegium két sütő háza — évenként 160—200 m. frt. Aztán a patronusoktól ígért, de nem mindig megadott 10-ed — és malomrész jövedelmezett.

E nyomasztó körülmények között, mint Zsuki László írja ajándék levelében, szüntelen való koldulással és collectázással kellett tartani és táplálni a vallásközönség előljáróit, rectorait és professoraikat. A collectázás is a mellett, hogy sokra nem ment, sem egyforma, sem állandó jövedelmi forrás nem volt. A mit az esperesek ily cím

alatt egy-egy zsinatra, vagy főtanácsra vittek és átadtak, ritkán érte el a 200 m. frtot. A közönség és főiskola egész évi jövedelme 1791-ben csakis 1355 m. frt és 40 pénzt tesz s az után következő évben 676 frt 80¹/₂ pénzt.

Természetes, hogy ily csekély jövedelemből sovány fizetéseket adhattak. Lázár István — mint püspök úgy látszik a közpénztárból nem vett semmi fizetést — mint rector kapott 100 s mint professor 240 — összesen 340 m. frtot. Pákei Józsefnek professori fizetése volt 240 m. frt. szálláspénze 25 m. frt; a jegyzőséget ingyen vitte. Márkos György pap is levén, fél professori fizetése volt 120 m. frt. Ugyanennyit kapott 1792-ben Nagy Zsigmond professorsága első évében. A tordai professor kapott 120 m. frtot. Egy kolozsvári köztanító a poetika classisban 32 m. frtot, a rhetorikában 16 és a németben 8 m. frtot. A diákok kaptak havi osztalékban 10 m. frtot. S bár ezt kaphatták volna pontosan! megkapták néha egy esztendő leulva. Püspök, tanár özvegyeinek, árváinak gondozásáról szó sem lehetett.

S itt nem határozott a baj. A 18-ik évszáz utolsó felében, a tudományok új életre serkenésével az egyházi élet színe Európaszerte megváltozott. Locke, Kant, Schelling philosophusok, Voltaire, Rousseau francia írók, Lessing, Venturini, Rosenmüller, Ernesti, Eichorn német theologusok új és egészen szabad szellemű mozgalmat indítottak meg az egyház terén is. A Jezsuita-rend eltöröltetett. Hazánkban II-ik József szabad egyh. intézményeket adott, a kitört rancia forradalom sokat ígért: szóval a szabad szellemű unitarismus jövője annyi balszerencse után derülni látszott. Annál szomorítóbb lehetett az anyagi szükségnek érzete azok előtt, kik a jelzett külözmozgalmakat ismerték, pedig a külföldön képzett tanárokon kívül is többen ismerték, — és ide haza iskoláinkat, templomainkat romokban látták. Az unitárius egyház vallásos hitének megtartására, szabadelvű nézeteinek fejlesztésére iskolákat kellett építeni mindeinek előtt.

E sötét háttér — melyet „Zsuki László élete és alapítványa“ című dolgozatomból vettem át, úgy hiszem kellőleg megvilágítja Zsuki László adományának nagyságát és értékét.

Ez az érték még emelkedik szemeink előtt, ha tekintetbe vesszük Zsuki László nemes lelkének gondolkozását, adományozásaiban eljárását, czélját és azt a hatást, mit tettével előidézett.

Zsuki László, e néven 3-ik, a honfoglalás idején Erdélyben meglepedett Zsuki nemzetségnek utolsó férfi sarja vala. Őseitől örökölt vallásos buzgósága mellett talán érezte azt is, hogy e hétszáz éves, dicsőséggel fényvel körülvett nevet tartozik az utókor halás, kegyeletes emlékének átadni. Nőtlen ember levén, a mit gyűjthetett, szerzhethetett, mi felett rendelkezhetett, mindazt az unitárius vallásközönségnek és a kolozsvári főtanodának adományozta.

De adományával nem úgy járt el mint sok apa, kik gyermekeiket nyomorkodni hagyják azzal a biztatással: majd megkapják halála után az összehalmozott örökséget. Ő adott életében is. Zsu-

kon egymaga tartott papot. Szaváthon a templomot 1790-ben saját költségén romladozásából megépíttette. Felső-zsuki malmainak szombati vámját, melynek értékét maga 500 frtra becsüli, még végrendelete előtt átadta a főtanodának. A kolozsvári ekklezsiát temploma építésében hathatósan gyámolította, többi közt megajándékozván egy ezüstben értékes haranggal.

Ő nem úgy járt el, mint az a gazda, ki gyümölcscsemetéket ültet, de az ültetvényest kerítéssel nem látja el, ápoló kertészről nem gondoskodik. Zsuki László hagyott a szegény tanulóknak, de gondoskodott iskola építésről, az egyház előjáróinak és a tanároknak fizetéséről is.

S nem is úgy gondolkozott mint sok más jóltevő, kik a jövő századoknak tesznek alapítványokat, a jelen szükségletek előtt pedig szemet hunynak — talán hiúságból, hogy a felszaporodott százazrek mellett annál nagyobb fényben ragyogjon nevök, emlékezetök az utókor előtt, de szerintem nem helyes számítással, mert a jelen szolgál alapul a jövődönék s ha a növekvő gyümölcsfát nem védjük, gondozzuk, talán elszárad, mire termő tehetőségét elérhetné. Zsuki alapítványaival úgy rendelkezett, hogy azoknak kamatai a közszükségekre elkölthetők legyenek, s csak a tőke maradjon meg jövőre alapul.

Egyébaránt adományának célját 1891. febr. 14-én kelt ajándék levele bevezető részében maga jelöli meg ekképen: „En felső-magyarzsuki Zsuki László, látván és tapasztalván is valósággal aztat, hogy ezelőtti mostoha időkben ezen nemes hazában törvényesen bevételt unitária valláson levő egész közönségünk, nevezetesen pedig Kolozsvár városában volt és mostan is levő unitárius Collegiumunk, melynek jó állapotban való léte az egész közönség megmaradására elmulthatlanul szükséges, mindenféle javaiból ugyannyira kifordult, hogy annak még csak előjáróit is, rectorait, professorait és felsőbb s alsóbb tanítóit közönségünk csaknem szüntelen való koldulással, collectázással kénytelenítetett igen csekélyül tartani és táplálni; eleitől fogva való célom és szándékom az volt, hogyha az Ur Isten gyenge ügyekeztemet megáldja, tehát nevezett közönségünk és abban nevezetesen az említett kolozsvári collegium számára egy oly állandó fundust adjak és hagyjak, mely után való jövedelemből azon collegium nemcsak jó karban és állapotban helyeztethessék; hanem azután is annak dolga jobb móddal folytathassék, s előjáróinak, rectorainak, professorainak és felsőbb, alsóbb tanítóinak illendő jutalmok ugy kipótoltassék, hogy magok kötelességüknek szorgalmasan s hasznosan megfelelhessenek.“

Lehetett-e ennél nemesebb célra adni és hagyni? Az emberi mivelődésnek eleitől fogva legnagyobb tényezői az egyház és iskola voltak. Ki e kettőnek szentelte életét, életének munkásságát és vagyonát, az nemcsak az emberi mivelődésnek, de közelebbről hazájának és nemzetének is becses szolgálatot tett.

És e pontnál mély hálával és elismeréssel kell nyilatkoznunk elődeinkről. Nem kicsinyelhető más egyházaknak az emberi szivek és lelkek nemesítésére fordított munkássága, sőt részemről készség-

gel ismerem el, hogy Isten országának, a hit és erkölcs világának felépítésére e földön végtelen sokat fáradtak és áldoztak — de tehették is, mert a milliónknak több adatott mint a keveseknek, — egyházunk és hiveink érdemét sem akarom tulbecsülni, hanem azt merem állítani, állíthatom is, mert közmivelődésünk története bizonyít állításom mellett, hogy a hazai közmivelődésre, a hit és erkölcsi élet fejlesztésére arányban egyik egyház sem tett többet, mint az unitáriusok. Egyházunk keletkezésével, miként a többi protestáns egyházak is, azonnal templomokat épített Istennek imáadására, papokat rendelt a jó erkölcsök őreivé, iskolákat alapított az ifjak tanítására — s midőn ezektől a fanatizmus, gyűlölet, üldöztetés és erőszak megfosztotta, új templomokat és iskolákat épített nagy erőfeszítéssel, áldozatok árán s tovább folytatta mivelődési missioját s ezzel kivívta létjogosultságát a keresztény egyházak között.

Igen! Elődeink hittek az unitárius egyház culturalis missiojában, érezték annak létjogosultságát a keresztény egyházak között s ez a hit, ez az érzés újabb meg újabb áldozatokra serkentette őket s köztük a legnagyobbra a legnagyobbat Zsuki Lászlót, éppen abban az időben — midőn mint fennebb kimutattam — legnagyobb volt erre a szükség.

Zsuki László alapítványa lehetővé tette a fizetések javítását. Ha a püspök nem is nyerhette meg a szavati jószágot a végrendelet 4-ik pontja értelmében, de megkapta a zsuki és hozzátartozó részjószágokban megbecsült javítások összegének kamatját, majd 1798-tól kezdve 1000 m. f. fizetést. A tanárok fizetése 1793-ban 300 m. ftra¹ emeltetett. 1794-ben jan. 20-án a kolozsvári főtanácson intézkedtek a szegény papok, özvegy papnék, valamint a szegény tanulók sorsának javítása iránt is. E célra Zsuki László 10,000 m. frt alapítókét adományozott, úgy pedig, hogy a kamatból 300 m. frt a szegény papok és papnék, 300 m. forint pedig a tanulók segélyezésére fordítassék. A segélypénzt az illetőknek még azon évben kiosztották és kiosztják időkben is minden évben. Hány könyceppet törölt le ezzel Zsuki és hány ifju tehetséget segített célja felé!

Még nagyobb eredmény az, hogy nagy részben a Zsuki alaphól felépült 1800-tól kezdve főiskolánk; Kolozsvárt egy professori, Tordán egy rectori ház s Sz.-Kereszturon iskola épülhetett a közpénztár segélyével.

Zsuki László hagyatéka más irányban is jótékonyan hatott. Az egyházi közigazgatás Kolozsvárt megerősödött. A közpénztár rendezése szükségessé vált. Az önbizalom erősödött és az áldozatkészség új lendületet nyert. Utána a jöltevőknek hosszú sora következett: Felső-dobofalvi Marothi István, P. Horváth Ferencz, Augustinóvics Pál, bölöni Farkas Sándor, Konez János, Demeter János, Jobbágy András; Richmond Anna, Gyergyai Ferenczné, Bulyovszky Lilla, Rédiger Pál, Gedő József, Kelemen Bénéjamin, Paget János, Brassai Sámuel, Berde Mózes, Bagoly Sándor, Kovács Dénes, Dimén Farkas, Derzsi János és az angol és az amerikai unitáriusok és a nem unitárius br. Baldácsy.

De nem folytatom tovább, úgy is hosszúra terjedne valamennyinek elősorolása, kik többet vagy kevesebbet adtak, de kiknek adománya egyformán becses, mert éppen az a vallásos érzés, nemes buzgóság sugalta, mint a mely a nagyobb összegű adományokat — hanem e helyett hozzád fordulok Zsuki László megdicsőült szelleme! Felöltvén földi mezedet — mint ezt a spiritisták hiszik azokról, kiknek emlékünnepeleket rendeznek — jer megdicsőült szellem, nézd meg magad is, mily haladás, mily eredmény lépett nyomdokodba!

Az unitárius vallás ma már nemcsak Erdélyben, de egész Magyarországon törvényesen bevett vallás. Az ország szívében Budapesten unitárius egyház keletkezett s templom épült s benne az egy igaz Istent imádják hitrokonaink. — Tisza-Duna mellett terjed az unitarismus, nem kiküldött hittérítők által, hanem a közmívelődés terjedésével, a lelkiismeret felébredésével. Megismerkedtünk, benső barátságot kötöttünk az angol unitáriusokkal; sőt azokkal is, kik túl messzi tengeren ama boldog hazában laknak, a szabad, a mivelte, a gazdag Amerikában. Az unitáriusok száma hazánkban több mint 60 ezer — a milliók mellett kevés szám, de háromszor akkora mint ezelőtt 100 évvel s aztán ma már a föld legszabadabb és miveltebb népei közt az angoloknál százazrekre és az amerikai egyesült államokban milliókra hivatkozhatunk és támaszkodhatunk — kik nemcsak az egyedül való Istent imádják, de magukat unitáriusoknak is nevezik. A közvagyon pénzben, különböző czélokra több mint félmillióra szaporodott. A püspöknek külön jószágá ugyan ma sincs, de a vallás közönség birtokában levő jószágok szintén megérik a félmilliót. A főiskola nemcsak felépült, de már-már elévült — újraépítése küszöbön. A tanári létszám szintén megszorodott, növendékeink az ország minden részében és a hivatalok minden osztályában helyet foglaltak.

Jer megdicsőült szellem! lásd mindezeket s győződjél meg, hogy a te eleitől fogva levő czélod és szándékod nem hiába való volt, az ur Isten ügyekezetedet megáldotta, adományod az unitárius egyház fennmaradását biztosította.

Jer dicsőült szellem! vedd a zászlót, vedd ismét kezeldbe s vidd előttünk mint hajdan vivéd — tulvilági hangon lelkesítve buzdítsd fel ismételten hitrokonink szívé, hogy hozzák meg az ez időszertint szükséges és nem nélkülözhető áldozatokat, melyeknek segítségével főtanodánk nemcsak felépülhessen, hanem azután is annak dolga jobb móddal folytathassék, előljáróinak, professorainak illendő jutalmok úgy kipótoltassék, hogy magok kötelességöknek szorgalmasan megfelelhessenek.

Mi pedig, tisztelt hallgatók! meghajolván Zsuki László lelkének, tettének nagysága előtt, tegyünk fogadást magunkban, hogy emlékézt ezután is tiszteletben tartjuk, hogy Istennek dicsőségére, édes hazánk javára unitárius egyházunkat hittel, szeretettel, tanítással, jó példaadással hiven és igazán szolgáljuk.

NAGY LAJOS
tanár.

III. Bezáró-beszéd.

Kedves tanuló ifjuság! Ime, kedves barátim, a csak imént elhangzott, élénk vonásokkal ecsetelt előadásból megtanultuk ismerni, ki volt Zsuki László és mit tett szeretett egyházunk javára; tudjuk, hogy nagyszerű, egyháza iránt lángoló szívből eredett adományait nem csak a muló szükséglet kielégítésére tette le az egyház és így közvetve a haza oltárára is, hanem főnmaradnak azok az idők végeztéig és így ércznél maradandóbb emlékéit hagyta nevének.

Vajon kinek szívét nem hozza sebesebb dobogásba már csak igénytelen neve is annak, ki adományával ily halhatatlanná tette emlékéit? Ki ne érezne örök hálát ily nagy férfitól? Valóban mivel sem mutathatjuk ki iránta és egyéb jótevőink iránt is háttartalan tiszteletünket, mint ha emlékeket szívünkben megőrizzük, jótéteményöket megismerjük, és ezekért irántok hálások vagyunk.

A hála nem egyéb, mint a nyert jótéteményeket érezni; ezeket az adományozónak és szeretetének tulajdonítani; érettök az adományozóhoz szívélyesen ragaszkodni, s neki szeretettel és jószággal kedveskedni.

Főadományozó azonban tulajdonképen az Isten; mert minden jó adomány tőle van; és ha valakitől valami segélyt, adományt nyertél, mindkettőt csak Istennek köszönheted, mert ő teremtette jóakaróvá s részedre kedvezővé az adományozó szívét, egyuttal kezeibe tevén le a jótékonyosság eszközeit is. Mindenekelőtt tehát Istené a hála és dicsőség, azután pedig a szeretettel és szánalommal rád tekintő s nyomoruságodban segítő embereké is.

A hála nagy és szép erény, míg a hálátlanság természetelleni és gyalázatos bűn. Hol hálaadatosság van, ott értelem és belátás is van ama számtalan dolog iránt, mikre folytonosan szükségünk van. Hol háladaatosság van, ott alázatosság és igazságosság is van: az ember saját inségét és szükségét is megvallhatja s egyuttal az adományozó kegyességét és szeretetét is megismerheti. Hol hálaadatosság van, ott végre szív- és viszontszeretet is van, teljes odaadással és szolgálatkésztséggel fordul azokhoz, kik rajtunk segítettek örülvén nekik, szeretvén és dicsérvén őket. A hálaadatosság tehát nagy és szép erény. Ellenben mily utálatos és természetelleni a hálátlanság, mert kevélység és önszeretet rejlik benne. A hálátlanságban hidegség, önszolgálat s ellenségeskedés burkolózik. A jót elfogadja ugyan, de szívét nem nyitja meg, nem tör ki belőle a viszontszeretet. A hálátlan emberre minden gonoszságban bizton számíthatsz.

De ugyan miként is lehetséges a jó tetteket hálátlansággal viszonzni? A hálátlan így gondolkozik: ha valakinek birtoka van, ad, mivel adhat, mi bámolni való van ebben? van neki, tehát adjon. Ha valaki súlyos szükségben segít, már hogy érdemelne ezért valami különös elismerést, hiszen csak azt adta, mit adni kötelessége volt. Az ilyenek száma pedig nagy. Ellenben olyanok, kik a nekik adott jótéteményeket szívökben híven megőriznék, a jótévőre örömmel gondolnának s róla szívesen beszélnének, nagyon, de na-

gyon kevesen vannak. Egyáltalában nagyon kevés a háladatosak száma. Hiszen vizsgálj csak meg magadat ifju barátom, vajon a mit szüleid, tanáraid és jótevőid neked tettek, mindezt szeretettel örzöd-e szivedben? áldod-e emléköket? okozasz-e nekik örömet? Bizony komoly megfigyelés után úgy fogod találni, hogy a hála eme szép erénye még nem fészkelte be magát különben fogékony szivedbe! Buzduljunk fel tehát hálára egyházunk és így közvetve a mi jótevőink iránt, ne engedjük soha és semmi körülmények között homlokunkra a rút hálátlanság bélyegét süttetni.

Ime, előttünk egy ragyogó példa arra, hogy hová és mi czélra tegyük le mi is adományainkat. Már a régiek fölismerték, hogy egyházunk szegény levén, gazdagságát és erejét önmagában kell keresnie és birnia, azért elévülhetlen adományait, fellelkesítve az igazi szivbeli buzgóság mindazon gyönyöreivel, alázatosság-, önmegtagadás-, szeretet-, odaadás-, irgalmasság- és szelidséggel, miket csupán a kereszténység csepegtet be az emberi szivekbe, egyházunk javára tették le. Ők kapott életjavaikat szeretet és gyönyörrel osztották meg, érezvén az adományozó boldogságát és élvezvén a segítő szeretet gyönyörét. Az adományozó boldogságát érezhetjük mi is, a nélkül, hogy gazdagok legyünk. Ha valaki még oly csekély is, felebarátjának tehet szolgálatot és kedvességet, része levén e mellett az adományozó élvezetében. Ámbár részvétünk és jótékonyosságunk tárgya minden ember, kinek valamely jót tehetünk, mindazonáltal ne keresd meszsze országokban felebarátaidat, hanem mindenekelőtt saját városod- és faludban, hazádban és egyházadban keresd fel felebarátodat. Mit használnak a meszsze országokban található szerencsétlenek felségelésére adományozott javaid, ha az alatt saját egyházad és hazád tagjait elvadulni engeded, a közvetlen környezetekben kiáltó szükségét észre nem veszed.

Tegyük le tehát mi is adományainkat tehetségünkhez mérten, mindenekelőtt, szent egyházunk javára, melynek szükségletei száz, meg száz felé ágaznak el, mert ez által hazánk oltárára is leteszszük áldozatunkat.

ULÁR PÁL,
ig. tanár.

AZ ULDOZES NAPJAIBÓL.

I.

Apor Péter följegyzései az unitáriusokról.

„Az én időmbe és értemre Erdélyországban történt nevezetesebb változásoknak leírása“ cím alatt van Apor Péternek egy kiadatlan magyar munkája az erdélyi múzeum-egylet birtokában. Kezdődik e mű 1676-tal, a szerző születési évével, és a következő század közepéig, 1749-ig terjed. Az alább közölt adatok mind onnan vannak véve. Érdekességet kölcsönöz ez eddig csak latin nyelven ismert igénytelen följegyzéseknek az, hogy egykorú és művelt katolikus főúrtól eredtek.

Apor adatai szerint az unitáriusok III. Károly uralkodásáig még a régi törvények és szokások szerint részesültek állami javadalmakban. 1709-ben megfelelő, 1713-ban kielégítő számmal jutottak be a guberniumba. Azonban ez éven innen csakis a katolikusok és kálvinisták osztoznak a hivatalokon. Kivülök még az udvartól kedvelt szászoknak ha sikerül egy-egy emberök bejuttatása. Más országos megbízatásoknál sem találunk ez időben unitáriusokat. Az egyetlen kivétel 1728-ban esik, mikor a rendek Sándor Gergelyt, az agg és tapasztalt ítélőmestert, holmi törvénybeli javításokkal bízzák meg. Ugyanazon évben kidőlvén e jelesünk, a mi ez időben rendkívüli eset: unitárius családbelit emelnek helyébe. Még egy erőfeszítést tesznek az unitáriusok a bekövetkező trónváltáskor befolyásuk visszanyerésére. 1741-ben hódolatukat saját követők által óhajtják a nagynevű királynőnek bemutatni. E törekvés előbb méltatlan gúnyt, utóbb teljes kudarcot arat: az udvar nem fogadja el küldöttjüket. A kihalt Habsburgok örökösének, II. Ferdinánd búzgó hitvalló bájos unokájának unitárius részről még a hűség sem kellett.

További szó helyett álljanak itt maguk az adatok:

1692. A szebeni gyűlésen disputatiók esnek a Romana catholica religiónak régi szabadságának helyre vagy visszaállítása iránt; a melynek is midőn a más három erdélyi religióktól offerálatnék a Kolozsváratt levő ó-várasbeli templom az avval együtt levő klastrommal, és ugyan a fejevári hajdon Báthory Kristóftól építettett templom: azt felelték, hogy ez az *utolsó* azon kívül is óvék, ámbár ha az elpusztult is, de mint-

hogy pápista fejedelemtől építtetett volt a maga költségével és még eddig mind dominiumokba volt, senki el nem ragadván, acceptálni nem akarták; nem akarván jussokról lemondani, a mely a Diplomának erejével elébb láttatott megtagadtatni, a melyben a hol religióról emlékezet tétetett, vala ez is hozzáadva: *Contradictionibus nunquam valituris*; azaz hogy semmi ellenvetések ne használhassanak; melyre nézve ezen részben semmit meg nem állíthatván, a Diplomának megmagyarázására (így) Bécsbe elküldettetik Alvinczi Péter ítélő mester.

1693. Már elérkezvén a Diplomának magyarázatja, acceptálják a róm. katolikusok a kolozsvári templomot a klastrommal együtt, a kik már majd egy seculumtól fogva közönséges templomba nem jártak vala, és el is foglalták*). Hasonlóképen acceptálják a fejevári Báthory fejedelemtől építtetett templomot is.

1697. Ebben az esztendőben Kolozsvár négy templomokkal, két collegiummal és sok egyéb külső jókkal elégett. Ebben az esztendőben legelébb jó bé Erdélybe a püspök, Ilyés András.

1699. Ebben az esztendőben kezdődött el Kolozsváratt a philosophiának taníttatása (kath. részről) jesuvita Dévai János professorsága alatt. Vogelmayer Ferencz és Csukási János látogatják meg clószür a társaság köntösében Erdélyben a jesuitai helyeket.

1709. A császár parancsolatjából ország gyűlése léssen Szebenben, a hol a királyhoz való követségre személyek választatnak, a kik minden Politikumokat ad interim igazgatnának. Én is az első candidátusok közt voltam; de tetszett még is ő felségének ezen 16 személyeket confirmálni — az arianusok részéről Biró Sámuel, Sándor Gergelyt, Maurer Gábort és Gidófalvi Gábort, Sepsiszeknek vice-királybiráját . . . Egyiknek-egyiknek ötszáz forint salariumot adván.

1713-ban a gubernium megújittatik. Unitárius részről Biró Sámuel és Simon Mihály mentek bé. Itélő mester lesz unitárius részről Sándor Gergely; a királyi Táblán assessorokká: Vargyasi Dániel Ferencz, Balog Zsigmond, Maurer Ferencz.

1716-ban elfoglaltatik a kolozsvári piacon levő Szent-Mihály temploma gróf és kommandirozó generalis Steinville István és erdélyi püspök Mártonfi György által, a melyet minekutána tőlünk elragadtak, egy seculumnál tovább birtanak az unitáriusok. Ezt építette hajdon felséges császár és magyarországi Zsigmond király. Az éretlen maradt gabona és eczetnek készült bor miatt ilyen csudálatos esztendőt, mint ez, a historiákban sem igen lehet olvasni. Az unitáriusoktól elvett nagy templomban plébánussá tétetik altorjai Szabó Mihály legelsőbben.

1721. Meghal consiliarius guberniális Biró Sámuel, kinek helyébe tétetik gróf Kornis István.

1723. A minoriták Kolozsvárt az alsó városban a Szent-Péter és Pál templomát kezekhez vették. Ebben az esztendőben meghal guberniális consiliarius Simon (Simén) Mihály, a kinek helyébe Bálintith György tétetett.

*) Az unitáriusoktól.

1724-ben a franciscanusok Kolozsvárt az óvári templomot elfoglalják.

1727. Dániel József leszen Aranyosszék főkirálybirájává.

1728. Sándor Gergely ítélő mester meghalálózván, helyébe tétetik Gidófalvi István Sepsi-Szent-Királyról.

1734. Felső-Ausztriában a földesurak római hitre nem álló jobbagyaikat kiűzik. A felséges császár nem engedi külföldre költözni alattvalóit, hanem leküldi őket Erdélybe. (Vason a vonakodókat.) 47 családból fej szerint 663-an érkeznek ide, kiket a szebeniek magok közé fogadnak.

1741. A királyné ő felsége köszöntésére és a hűség letételére a szebeni Diaetán kiválasztattak: pápista részről a gubernátor gróf Haller János ő excellentiája 29 votumokkal; a kálvinisták közül gróf Teleki Mihály 50 voxokkal... az unitáriusok részéről Simon János 31 voxokkal. Pro honorario a gubernatornak ezer aranyak adassanak az utra és e mellett minden deputátusoknak tizenhat német frt. rendeltett diurnumúl; az egy unitáriuson kívül, *a kinek is csak nyolcz fog lenni.* Az ausztriai ház ellen, úgy az Approbata és Compilata Constitutiókban a jezsuiták ellen condált articulusoknak eltörlése függőben maradt, ez okból mivel actualis Praeses nem vala. (1744-ben törölték el.) *Egy átaljába ezen országos gyűlés igen háborodott vala! Ő felsége resolutioja szerint elindulnak októberben Bécsbe a kiválasztottak; azonban az unitárius követnek felmenetele nem engedtetett meg.*

1746. Februáriusnak 15-ik napján Diaeta hirdettetik, a mikor is Orbán Eleknek, az aranyosszéki főtisztnek, bárósága publicáltatik.

1747. A jezsuiták, a kik is a feljebb való esztendőben Indigenáknak bevétettek, ebben az esztendőben költ királyi parancsoltnak ereje mellett regalis levelekkel hivattak a diaetára, és helyek volt a Mánások között. Ebben az esztendőben meghal Vargyasi Dániel Ferencz, a királyi Táblának egyik assessora. Egy igen emberséges, szelid és alázatos férfiu; *csak kár, hogy unitárius volt!*

II.

Ecclesia Unitaria Lamentans.

Ily czím alatt olvasható az alább bemutatott érdekes ének az unitárius főiskolai könyvtár egyik codexében. E codex Thordai János 1627-beli zsolnárkönyvének 1694-ben készült másolata, mely, mint több bejegyzésből bizonyos, Bölöni Pálffy András szentiváni pap tulajdona volt.*) Az ének szerzőjeként Bölöni Farkas Mózes van feltüntetve, oldalt ugyanis e följegyzés ragadja meg figyelmünket: *Moses Farcas De Bölön A. 1756 Scripsit.* Maga az ének előbb latin nyelven készült s csak azután fordította a költő magyarra. A latin szöveg első versszaka így hangzik:

*) Az első bejegyzés ez: Andreas Pálffy de Bölön. Ao 1703 conductus et ductus est ex Szentivan in Bölöniensem Ecclesiam ad officium Pastortatus.

Omnipotens qui solus es Deus Rector Olympi,
 Cerne quaeso vultu grato miseriam famuli,
 Te invoco, supplex oro, sine mora subveni.

Tartalom tekintetében lényeges dogmai különbség észlelhető a magyar és latin változat között. Mig ugyanis a magyar szöveg Jézust „segítségül hívja“ és őtet „szentül imádja,“ addig a latin szöveg a tisztább unitárius felfogásnak hódol ily szavakban:

Per hunc Jesum Christum pium te Jehova invoco,
 Sempiternam atque vitam a te Deus flagito . . .

E fontos megkülönböztetés nyilván mutatja, hogy míg a latin ének a tudósabbak, a beavatottak számára készült, addig a magyar ének inkább a közönséges nép szellemi szükségleteit tartotta szem előtt s a Báthory Kristóf és I. Rákóczy György korában egyházunkra erőszakolt Jézus imádása tanát is az unitárius hitelvek közé sorozza.

Az ének maga ha nem is épen elsőrangú költőre, de mindenestre gyakorlott verselőre vall. Egyháza iránti igaz szeretet dobogtatja a szerző szívét. Előbb az első versszakban a „nagyhatalmú igaz Istenhez“ fordul, annak irgalmáért könyörög; azután előszámlálja az üldözött egyház akkorbéli hitelveit s az üldöztetés feletti fájdalom e megható panaszban tör ki:

Hogy ezeket az Istennek szent könyvéből hirdetem,
 Annak rendit és folyásit igazságban követem:
E világnak szemetévé, seprejévé tétetem! . . .

A mai irodalmi viszonyok közt fölöslegesnek ítéljük a latin ének közlését. A nem kevésbé érdekes magyar változat a maga teljes egészében itt következik:

Nagy hatalmú, igaz Isten! tekints szegény szolgádra.
 Mert eláradt sok nyavalyám, hallgass imádságomra.
 Hozzád megyek s téged kérlek: figyelmezz siralmimra.
 Bűk, bánatok érten-érnek, majdon meg is emésztnek.
 Ha jobb kezed nem segilt (így!) meg, teljességgel elvesztnek.
 Ellenségim, sok irigyim majd sötét sírban ejtnek.
 Méltatlanul reám szólnak, jó híremben gyaláznak.
 Hogy szent neved én igazán ismerem, káromolnak;
 Téged amaz egy Istennek hogy nevezlek, átkoznak.
 A ki régen Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak
 Hivattattál Istenének, a szent Patriarcháknak,
 Most mondatol a Christusnak Istenének s atyjának.
 Ki egyedül az egeket teremted és a földet.
 Az egekre napot, holdat felemelvén fényteted.
 Csillagoknak sokságának vagyon száma előtted.
 Aegyptumból szent népedet csak egyedül hoztad ki;
 Az pusztában angyalidnak mannáját adád neki;
 Verestengert száraz lábbal méltóztatád megjárni.

Csak egyedül rekesztetted egy helyre a nagy tengert.
 Szent népedet, igen bölcsen te formáltad az embert;
 A ki téged, hogy teremted, hatalmadból megismert.
 Szent fiadnak piros vére az emberért kiomla;
 Ki vétkéjért, sok bűnéjért a halálnak lőn foglya,
 Kegyelmedből s jó kedvedből ingyen megszabadúla.
 Immár bizvást nagy örömmel kegyelmedhez járulhat;
 Jó voltodért, irgalmadért te neked hálát adhat;
 Hogy megtartád, szabadítád, örökké magasztalhat.
 Az úr Christus, én megváltóm, te előtted szószóllóm;
 Vétkeimért, bűneimért egyedül közbenjáróm;
 Messiásom, szent királyom, idvözítóm, megtartóm.
 Ki papságát, méltóságát s királyságát, hatalmát,
 Vötte, uram, kegyelmedből, birodalmát, országát,
 HIVEIRE, szent népére, hűséges vigyázását.
 Szent jobbroda az egekben űlt királyi székedben.
 Visel minket és igazgat ígéje erejében.
 Világ végig, ítéletig ígerte velünk léssen.
 Ezért őtet segítségűl hívom, szentűl imádom.
 Ő általa üdvösségem, úr Isten, tölled várom.
 És nagy bizvást igaz hűtből ő nekie ezt mondom:
 „Uram Jézus! szent atyádnál esedezzel érettem.
 Kegyelmedet mutasd hozzám, forgolódjál melletttem,
 Hogy előtted mindenkoron legyen kedves életem.
 Szent lelkeddel vigasztalj meg sok nyomorúságimban,
 Ez életnek súlyos-terhes gondos nyavalyáiban.
 Légy segítség és békesség keserves bánatimban!“ —
 Hogy ezeket az Istennek szent könyvéből hirdetem,
 Annak rendit és folyásit igazságban követem:
Ez világnak szemetivé, sepreivé tétettem.
 Nagy úr Isten, könyörűlj már a te kicsin nyájadon!
 Üldözésben, szidalomban forgó Ecclesiádon!
 Újíts szívét! Békességét add meg, uram, hadd áldjon!!

KANYARÓ FERENCZ.

BRASSAI SÁMUEL ALSÓ-SZT.-MIHÁLYFALVI PAP LE-
VELEI SEBES PÁL TOROCZKÓI ISK. IGAZGATÓHOZ

1830—1836.

VII.

Tisztelt Rector Ur!

Írásom most is azon kezdem el a Fiam Geografiáját megvévén 48 xr. Tilsch Urtol, tanítsa Tanítvánnyinak; mikor Kolosvárra vagy Tordára mennek, akkor fogják észre venni hol vagynak ők, 's hol mások. Az Ur a' fiam Geografiáját még csak képzelni sem tudja — ugy az ajánlott új Arithmeticát. Nem kell elmaradni, hanem ha lehet másokat meg kell előzni. Itt már emlitem az Énekes könyvet — ugy tapasztalám, hogy az Ur még nem tudja hogy nem vagyunk abba az állapotba, hogy egy új Énekes könyvet tudjunk ki adni — e' nem nagyítás, nem magavetés, hanem valóságos Igasság. Az Ur ezen csudálkozik azon okból, hogy más nem mondja ezt, hanem egyéb nem tudom mivel hizelkedik magának. Én örvendek hogy másoktól ebben különbözöm; de azonban sajnálam hogy mások külföldben értenek 's éreznek mint én.

Nekem a' Morálra nézve 4. Régulám van:

1. Féljed az Istent mint Montesquieu — cselekedj jot igasságot mint Lafajette, senkitől se tar's.

2. Ély becsületesen, igyál rendesen, egészséges léssesz.

3. Fiam Thimothé tartsd tisztán magadat.

4. Ugy tselekedjél, hogy ha a' tselekedeten valaki rajta kapna magadat meg nem szégyenlenéd.

5-dik. A' Gyanakodásra leg kisebb alkalmatosságot se adj.

Ugy hát Montesquieut meg fogja é szerezni — én ajánlom, nem tsak Önnek hanem Társainak is.

Gyanakszom, hogy esméretes volna Kolmárral, ilyen nintsen több a' ki a Theologiát predikatziokban oly szépen adta volna elő. Diószegitől is szépek vagynak — Vagyon Kolmártól egy munka . . .
. — de a' nem elégitett ki, sokszor fogtam ezen Textushoz de félbe kellett hagynom, szeretnék csak egyet olvasni, a' ki képzelődésem gyámolitaná sőt ki elégitené —* mert a' Textus nagyon szép tsak bibis —

A' Modja követésére egy más Ház kívántatnék — már Toroczkon a' Leányok oskolájában is sikerrel lehetne folytatni — egy olyan által a' kinek ahoz kedve, hajlandósága volna.

A Toroczkoí Olvaso Társasággal ismertesse meg a' Szükségben segítő Könyvet, és Seiler prot. olvasókönyvét. H . nak boldog Estvéljét — Teschedik Francia országban tett utazását ugyan Teschedik: Mi egy m. országi Ember 's mi lehetne belölle, a' mostani ki jött két rendbéli Americát — Szöllösit, a' Különtzöt 's több efféléket — Honnan kapják a' Stadium, Bal-itéleteket? Még ugyé a Niemeyert sem szerzé meg? A' maga Nemében még eddig tsak ezen egy vagyon, olvassa meg csak a' Thot Homiletikáját 's meg látja ott mit mond a Niemeyerről. — Ujban ajánlom Niemeyert annyival is inkább, hogy az Urral meg ismertessem: más a' Tanito más a' Nevelő, mű tsak Tanitok vagyunk, a' Nevelő az a' kinek a' Gyermekek KI bmlása előtt, gyakorta a száraz Dajkai kéz között még, ugy bizatik a' kezére hogy még az Árnyék széken is vele van, mig Nevelője gondviselője keze alatt van. soha magára nem hagyatik. Illyen egyedül a' Szalzmán nevelő intézete Gotha mellett.

A Kresznerics Lexiconját az Iskola számára ugyan meg szerzte-e? ezt a meg becsülhetetlen munkát kár meg nem szerezni.

Az Urnak Academizans Kriza tudom ir Levelet, írja meg nékie, hogy Német országot addig oia ne hadja, mig a' Szalzmán institumába bár egy Holnapot ne töltsen. Nevit, emlékezetit ott hagyni mely ditsőséges lészen, hát még az ott Nevelőknek emlékezeteket utazo könyvében írva birni, mely gyönyörködtető emlékezet — Hát a' Pesten nem régeben ki jött Gráduált az Ecclésiának meg szerzte-é? kár meg szerzését el-mulatni, ugy is tudom más Unitária Ecclésia meg nem szerzi.

Irt a' Társalkodoba a' fiam is talám két rendben is, de irt Professor Koronka Ur is a' pedanteriáról — ugyan kérem küldje le nekünk, hogy olvashassuk meg, leg ottan vissza' küldjük — mert betegségem akadályul lön hogy a' Hirmondot meg ne indíthatnok. Illyen a' Fatum.

Most a' fiam ismét ir egy könyvetskét — alig várom hogy meg érhessem 's még láthassam ki jövetelit, vagy bár ki hirdetésit. Az én ítéletem szerint a' Vasárnapi Ujság meg érdemlené, hogy minden Minister vegyen; de minden Ecclésia jártatná, hogy maradna meg — ezt minden Ecclésiában lévő Minister véghez vihetné a' nélkül hogy az Ecclésiának xfr kárt okozna. De szinte ugy tapasztalom hogy ma tsak a' Pipa a' fő dolog, a' ki nem olyan ne vegye magára — igaz; de ubi res testimonia adsunt non opus Verbis. De még van egy -- hanem én erről halgatok kinekkinek Itéletére bizom sat. sat. Az Ur rajzot tanit; de van-é ut mutato könyvek? Van modja hozassa meg ezen könyvet: Hadaly ars delineandi coloribusque localibus aedes adumbrand. — egy Tanitonak nagyon hasznos volna. Ismét: Rieger Architectura Civilis s az — inventis addimus. Igy az Iffiak belé kapnának melynek idővel valóságos hasznát vennék. Ezt az Ur még sohasem hallotta — de kár hogy a Professorok

számában a' földmérést tanulok 's tudok is nem vétetnek fel — ekkor nyilnának fel az Iffiak szemei — de hogy ilyen Professorok légyenek arra leg alább is 5 esztendeig valo huzomos Tanulás kívántatnék, ezt egy Nemes Iffiu a' kinek jóságbéli jövedelme is volna ki állhatná, de másoknak e végre segítségül lenni pénz vesztegetésnek tetszenék — ignoti nulla cupido. Még is ugy tapasztalom, hogy talám még egy Iffiu sintsen a' ki a' rajz Iskolát gyakorolná — ugy van az ilyen talám máig is idő vesztegetőnek tartatik — Légyenek jo egészségben továbbra is szives tisztelet mellett kívánja

alázatossa

BRASSAI.

29-a Febr. 1836. Sz.-Mihályfalván.

Az olyan a' jo Atyafi jo Hazafi jo Ember Barát mint Körösi a V.-Ujság 99-ik száma szerint. Sok érzéketlen Gazdag tanulhatna belőle — Ugy-é?

Csak azért írek hogy serkentsem 's a' gondolkodásra alkalmazhatosságot adjak, de irtam hogy magam felejthessem 'sat. Ewaldot, OKordit a' Rák könyvetskét, Döbrentei Olvaso könyvét ki felejtém, azért ide tevém. A Rák könyvetskét látom olvassák ugyan néme-lyek de nem értik — ezt tapasztalásból íram.

PÁRISI LEVÉL.

Páris, 1892. május.

(Le Nouveau Testament contient-il des Dogmes? -- Etude par le professeur A. Sabatier. — „Jeunesse“ par C. Wagner, I. vol. in 12. Paris, lib.Fischbacher.)

Szerkesztő Ur!

A szomorúság és bánat, melyet atyám halála okozott, nem engedte, hogy a multkori füzet számára írjak. Azt ígértem volt, hogy Sabatier egy munkáját fogom ismertetni, melynek czime: „Foglal-e magában az új szövetség dogmákat?” A mit akkor nem tehettem, teszem most. E munka a „Theologiai társaság” ülésén olvastatott fel. Az felelet Godet F. sveizi neuchатели tanárnak, ki ugyanerről a tárgyról egy Lausanneban megjelenő lapban egy hosszú cikksorozatot tett közzé, melyben Dandirant, Astié-t, Sabatier-t, szóval az ugynevezett „új theologiai iskolá”-t hevesen megtámadta. Godet előtt a legkevésbé sem kétséges, hogy az új szövetség dogmákat foglal magában. De cikkeit olvasva, azonnal észre lehet venni, hogy a mit ő „dogmá”-nak nevez, az kevésbé hasonlít ahoz, mit e kifejezés alatt a theologiai nyelvben rendszeren érteni szoktak. Jézus és az apostolok szavait idézve, melyeket ő dogmáknak mond, tényleg ezt írja: „E dogmák meghatározás nélkül s minden dogmatikai formulán kívül való, theologiailag meg nem határozott, nem formulázott dogmák.” Mi egyéb ez szöszaporitásnál, mert, mondja Sabatier: Mi egy meghatározás nélkül való, meg nem határozott dogma? Avagy lehet-e azt egyáltalán dogmának nevezni? A mi Godetnek azt a mondhatni naiv megkülönböztetését illeti, a melyet a bibliai és egyházi dogmák közt teszen, az meg nem állhat. Sabatier azért azt veti szemére, hogy helytelen kifejezéseket használ, s meghatározásaiban nem elég pontos és nem oldja meg a kérdést, melyet feltett. Tárgyaljuk hát a kérdést, mondja, egy kissé több szabatossággal. „Vizsgáljuk meg először mi a dogma? és másodsor, hogy mi az új szövetség? A felelet aztán magától fog következni.”

I. Mi a dogma? A dogma, mielőtt miént ilyen léteznék, vitatott, változó és szabad tan, és az az egyház meghatározása, mi ezt a szabad tant az egyház tagjaira nézve kötelezővé teszi. Ebből következik, hogy a dogma eszméje nemcsak hogy az összeség vagy az egyház eszméjét magában foglalja, hanem hogy egy dogma alakulásában két alkotó elem van: a tan, melyet a gondolkodás fejt ki és az egyház tekintélye, mely a tant meghatározza és törvényynyé teszi. A hol e két lényeges elem közül az egyik hiányzik, ott nem lehet

dogmáról szó. E két elemet meg lehet találni magának a szónak etymológiájában és történelmében. A görög ige (ἔδοξεν), melyből a dogma szó származik, azt jelenti: *visum est, placuit*. A dogma eszméje és szava a kereszténységénél már jóval előbb létezett; de a héber vallásra nézve az egészen ismeretlen. Annak eredetét a görög bölcseslem és államtan történelmében kell keresni. Az új szövetségben ez a szó seholsem használtatik az evangelium tartalmára nézve. Pál apostolnál fordul elé kétszer, de a kötelező betű, és a törvény rendeletszerű formájának jellemzésére, az evangelium szellemi lényegével szemben. Ha látni akarjuk, hogy hogyan született e szó és dolog az apostoli keresztény egyházban, olvassuk csak az apostolok cselekedeteiről írott könyv XV-ik fejezetét. Im ott van, történelmi valóságában az első keresztény dogma és az egyetlen, melyet az új szövetség magában foglal. Az sokkal későbbi dolog, hogy különbséget tesznek a szertartási és a tani határozmányok között. Csak is a IV-ik százévtől kezdve használtatik a „dogma“ szó kizárólag az utóbbiak jelölésére. De itt már teljesen benne vagyunk a katolicizmusban, azaz a vallási gondolkozás és beszéd egy oly módjában, mely messzre eltávozott a Krisztusétól és az apostolokétól.

A psychologia is megerősíti, a mit a történelem tanít. Mivel a dogma feltételezi az egyház lételetét és a gondolkozás bizonyos munkáját, az nem valamely elsődleges dolog a vallásban. Minden positiv vallásban ott a benső elv, a vallásos érzelem és a külső elem, a szertartás, a dogma, a társadalmi intézmény. E két elem közül az első, a primitív, vagyis a subjectív vallás az, melyből a második, a külső, az objectív létre jön. De mi a vallás tüneményében három mozzanatot különböztetünk meg: az isteni kijelentést, a subjectív vallást és az objectivet, a második az első közvetlen hatása és a harmadik a második természetes következése. Ebből következik, hogy minden isteni kijelentésnek szükségképpen át kell mennie az emberi subjectivitáson, mielőtt a történelmi vagy dogmatikai objectivitáshoz érkeznék. Ezzal azt akarjuk mondani, hogy az isteni kijelentéssel a kegyes érzelem jár együtt; a miből következik, hogy isteni dogma, az az olyan, mely Isten kijelentésének közvetlen adománya lenne, nem létezik.

Másfelől, ha bizonyos, hogy az isteni szellem által az emberben teremtett benső érzelemnek külsőleg nyilvánulni kell, nem szabad feledni, hogy ez a nyilvánulás szoros viszonyban van az emberi szellem műveltségével. A képzelő tehetség az első, mely az emberben felébred. A kép, a jelvény, a mythologia fog szükségképpen az első kifejezés formája lenni minden történelmi vallásnak. A gyermekkorra, melyben a költészet az uralkodó, a növendékkor jön, melyben a gondolkozás ébred. Az ember itt már számot akar adni magának a jelvényekről. Ez a vélemények és viták kora, mely könnyen veszélyezteti az egységet. Az összeség ekkor visszahatást gyakorol az egyének munkája ellen, s a tanokat kiválasztja, meghatározza és szentesíti. Tehát szükségképpen való dolog, hogy a dogmák egy adott pillanatban az egyház életében megjelenjenek; de nem kevésbé szük-

séges az is, hogy azok fejlődéseken és átalakulásokon menjenek keresztül, a művelődés ama fokozatainak megfelelőleg, melyeken a vallás átmegegy. E dogmatikai fejlődés a vallás pszichológiai és a történelem törvényeiből foly. Most már lehet látni, miért hogy a bibliában nincsenek dogmák, mert a biblia előbbi időből való, mint a dogmatikai fejlődés az egyházban. S ezt még inkább fogjuk látni, ha felelünk a második kérdésre, arra t. i., hogy mi az ujszövetség?

II. Három részre osztjuk a kérdést, hogy annál könnyebb legyen a felelet: 1. Hogyan állott elé az új szövetségi canon? 2. Kiknek a számára, minő formában és szándékkal irattak a könyvek, melyek benne foglaltatnak? 3. Miben áll az isteni kijelentés, melyet abban találunk?

1. Hogyan állott elé az új szövetségi canon? A keresztény egyház létezett az új szövetség előtt. Az új szövetség canonja tehát nem úgy jött létre, mint Isten elsődleges kijelentésének alkotó része. Krisztusról egyáltalán nem látszik, hogy neki szándékában lett volna az evangéliumot írásba tenni vagy tétetni. Az apostolok nagyon csudálkoztak volna, ha valaki nékik azt mondja, hogy az ő fő munkájuk népük bibliájához újabb kötetet adni. A gyűjtemény csak később jött létre és hosszú időn keresztül az országok és százévek szerint változó volt. A 200-ik év körül állított meg az új szövetség foglalatja, de akkor is még nem mindenik könyvre nézve egyeztek és nem mindeniknek a tekintélyére. Egészen a középkorig különbséget tettek a teljesen elfogadott s a vitatott és más könyvek között. Maga a katolikus egyház egy hivatalos, végleg megállított canonhoz csakis a tridenti zsinaton jutott. Ki alkotta össze tehát az új szövetséget? A történelem megadja rá a feleletet: a régi katolikus egyház, úgy hogy az új szövetség canonja végső elemzésben csakis az egyház tekintélyén nyugszik, mely dogmára alapítják minden más dogmájukat is.

2. Kiknek a számára, minő formában és szándékkal irattak a könyvek? A bírálat eredményei az új szövetségi könyvek szerzőire nézve egymásnak gyakran ellentmondók és subjectiv természetűek, s így isteni dogmatikai hitelességét e könyveknek nem lehet biztosan megállapítani. Senki se állhat jól arról, hogy az új szövetség bármely könyve az Úr tizenkét tanítványának valamelyikétől származott volna. Hátra van, az igaz, Pál apostol. Pál hasonlíthatlan tekintéllyel szól; levelei telve vannak eredetiséggel és egy nagy tannal, de még ez a tan is egyéni, azaz saját tapasztalataiból származott, s kevésbé lehet azt az isteni kijelentés közetlen, objectiv adományának venni. Gyakran szokták idézni a Galatákhöz írt leveléből e szavakat: „Hogyha valaki más evangéliumot hirdet, legyen az akár én, akár az ég angyala, átok legyen rajta.“ De miről beszél ő itt, mire alapítja bizonyosságát? Arról a kijelentésről, melyet a szentlélek tett az ő lelkében és a mely által ő a megfeszített és feltámadott Krisztusban való hitében kegyelmet és békét nyert és az ő bizonyossága éppen a kegyelem és a béke eme tapasztalatán alapszik, melyet minden hívő úgy megnyerhet, mint ő.

Luther éppen így beszél, midőn hasonló merézséggel azt mondja : „Azt a könyvet, mely a Krisztust prédikálja, el kell fogadni, ha mindjárt az ördög lenne is az, a ki azt írta, de a mely más dolgot prédikál, mint a Krisztust, azt vissza kell vetni, ha mindjárt Péter, János vagy Pál lenne is a szerzője.“

Az új szövetség minden könyvei, kivétel nélkül, alkalmoszerűleg iattak. A szerző egyikben sem akart dogmákat adni és formulázni. Jézus tanításaiban nincs egy dogma se, mert e tanítás inkább teremtő cselekvés, életmunka, mint elvont, természetfeletti igazságok hitvallása. Midőn az ember arra törekszik, hogy Jézus concret és élő szavait elvont dogmákká alakítsa át, két veszélynek van kitéve. Az egyik az, hogy kijelentett dolgoknak, isteni eredetű elemeknek azokat fogja fel, melyek mellékesek és valósággal nem egyebek, mint a kifejezés időleges eszközei. Jézus hasonlataiban és példabeszédeiben sok olyan viszonylagos értékű részlet van, mely az akkori műveltség történelmi fokának felel meg. A veszély tehát abban van, hogy mindent együtt fogva fel, vagy a részleteket önkénytelenül különözve el, nehogy azt vegyétek isteni kijelentésnek, mi Jézus e vagy ama hasonlatából vagy gyakorlati buzdításaiból logikailag látszik folyni. A másik veszély melyet jelezni kell, még komolyabb: Jézus szavait elvont tanokká változtatni, annyi mint élethatalmukat elvenni, az az megölni, meghaltakká tenni.

3. Miben áll az Isten kijelentése az új szövetségben? Azt kérdik tőlünk: „Nincs-e hát semmi kijelentés benne, semmi, a mi állandó legyen, a mi tekintélylyel szóljon a keresztény lelkiismeret-höz?“ Bizonyára van az új szövetségben isteni kijelentés; de azt kérdezzük, hogy ha dogmákban áll-e ez? hisz akkor a dogma az isteni kijelentés természete. Mondottuk már, hogy a dogma az értelem által az észlelés és tapasztalás tárgyairól elvont eszméknek logikai csoportosítása. Hogyha ez így van, könnyen lehet látni, hogy dogmákból és elvont tanokból álló kijelentés lélektanilag lehetetlen. A tanoknak magukra nincs semmi értékük; a tapasztalásból a gondolkodás által alkotva, nincs más értékük csak is annyi, hogy megfelelnek a valóságból való tapasztalásnak, a melyből származnak. Egy elvont eszme, mely nem felel meg a tényleges tapasztalatnak, üres és haszontalan ismeret. S ha a tapasztalás módosul, akkor egyszersmind az elvont ismeret is módosulni fog. Ez igaz a természeti tapasztalatról és igaz a hitbeli tapasztalatról, igaz a tudás minden ágáról. Ennélfogva a mi felfogásunk, hogy az Isten valódi igéje nem dogmák, elvont igazságok sorozata. Az Isten igéje lényegileg alkotó; ez igaz a természeti teremtésről s még inkább az erkölcsiről s a kijelentés lényege nem valamely dogmában, hanem Jézus tökéletes vallásos életének hatalmában van. Minő vonatkozásban van az új szövetség Istennek eme munkájával? Az tulajdonképpen nem történelem, az szorosan véve nem okmány. A Jézus és az első tanítványok lelkiismeretében a szentlélek hatása által eszközölt vallásos tapasztalat, ez az, a miért azt a keresztény lelkiismeret megismeri és elfogadja, mivel a hit és szeretet, a vallás emez életpéldányában

látja az örök eszményt, a melyre aspirál és a melyre teremtetett. Ime az új szövetség tekintélye, hogy az nemcsak elvont ismereteket nyújt, hanem az életről concret elbeszéléseket nyújtva, ugyanazt állítja oda mindenki, tudós és tudatlan számára s ugyanazt az áldozatot követeli egyiktől, mint másiktól, nem a *sacrificium intellectus*-t, mint az orthodoxia igényli, hanem az önzés, a testiség, a vétek áldozatát s a bűnbánat és hit imáját. Ime, ez előttünk az új szövetség tekintélye; ez az igazság tekintélye, az igazsága, mely megvilágosít; a szentsége, mely a térdeket meghajtja; az élet szelleméé, mely életet hoz létre. Kétségtelenül e tekintély nem hirdet dogmákat, de annál jobbat tesz, fölébreszti, felkelti a lelkiismereteket. Az új szövetség nem lesz formulák gyűjteménye, az megmarad az élet könyvének. Az nem fog dogmatikai tudományt alapítani, de folytatni fogja azt a munkáját, hogy a keresztényeket serkentse. S éppen ez az, a mire Isten azt adta.

Ezek eme tartalmas és gondolatkeltő munkának főbb eszméi, gyakran a legtöbb helyt csaknem ugyanazon szavakkal, melyeket szerző használt. — És azt is megjegyezhetjük, hogy ez eszmék a nálunk ugynevezett „*Uj theologiai iskola*“ eszméi, mely az orthodoxok keblében alakult. Ez mindenestre figyelemreméltó jelenség. Tényleg a tekintély alapja megváltozott. A tekintély alapjául a dogma betűje helyett a lelkiismeret, a vallásos tapasztalat tétetett. Ez nevezetes változás és ennek a francia protestánsok jövő egyházi helyzetére nézve kiszámíthatlan következményei lehetnek.

— Midőn Wagner munkája, melynek e czímet adta: „*Jeunesse*“, ez év elején megjelent, egy kitünő és szigorú bíráló úgy nyilatkozott: „hogy ez évben megjelent jó könyvek közt ez egyike a jobbaknak.“ Bárki elolvassa e könyvet, e becsülést igazolva találja. Ez igen jeles munka és alkalmas pillanatban jött. Ezt mutatja az a rendkívüli előnyös fogadtatás, melyben mindenfelől részesült s főleg azoknál, kiknek a számára iratott, az ifjúságnál, melynek van szive és készséggel hallgatja azokat, a kik valóban szeretik. Szerző pedig szereti, felfogja az ifjúságot, vele él, résztvesz játékaiban, nyugtalanságaiban, munkájában és örömeiben. S így nem lehet csodálni, hogyha az ifjúság őt meghallgatja és szereti.

Könyvét az ifjúságnak szenteli és mindazoknak, kik az ifjúságot szeretik és három részre osztja: 1. Az örökség. 2. Az örökösök. 3. A források és magaslatok felé.

Az első részben, melyet ő első könyvnek nevez, az örökséget ismerteti, mely a mai nemzedékre hagyatott. Ez örökséget mindenek felett az inductiv és materialistikus tudomány jellemzi s az a pillanatnyi diadal, melyet az ugynevezett positiv tudományok nyertek. E tudományos munka a dolgok részeit keresve azt az eredményt idézte elé: hogy az ember miután annyi dolgot látott, mit az elődök nem ismertek, ő maga kicsinyítettett saját szemeiben. Az embernek a kicsinyülése érezhetővé lett a lét minden terén, a szellemi élet súlyedése által. A mult nagyszerű, de csonka munkát hagyott nekünk. Hiányzik a szellem egysége, a lélek. Vissza kell térni a rendes gon-

dolgozáshoz, a tisztelethez, az összetartozás érzetéhez, a munkához, az egyszerűséghez stb.

Miután az örökséget megismertette, a második könyvben az *örökösöket* vizsgálja. Ez egy valódi enquete a mai ifjúság erkölcsi állapota felett. Természetesen nem teljes, mert okmányokban nem bőséges s aztán az ifjúság munkája nem is bevégezett, hanem forrásban levő. De mennyire valódi és mily élő a kép, a melyet nyújt: „Ott a színek minden változata — mondja — oly határozott alapszínekkel, mely minden árnyalatot kizár. Az ifjúság az utczákon e kor dicsőségét éneklí és a háztetőkről kiáltja; ott csinálja a legkomolyabb szélsőségeket a roszban és ott mutatja a legnagyobb lelkesedést a jó iránt. Veszületett hevességénél fogva sietve határoz s fut a végekre, az ifjúság mindent a végletekig visz.”

Ezután azt mutatja meg, hogy a mai ifjúság az elődök munkáját igen nagyítja. És egy adott pillanatban odajut, hogy elveszti bizalmát az élethez; némelyik meg a pessimismust végletekig vive, a *taedium vitae*-be esik. De a mint a rosz legszélsőbb fokáig jut, azt vesszük észre, hogy a jó hajnala kezd derengeni felette. Iskoláink ifjúságából sokan komolyan felteszik magoknak a kérdést, ha nem hamis utat követtek-e; mások meg tényleg megismerik, hogy rosz uton jártak. Az ifjúságnál tehát egy bizonyos benső forrongás van, látható mozgalom valamely jobb dolog felé. És észrevehetőleg a legkülönbözőbb szellemek különös figyelmet tanusítanak a még nem sokkal ezelőtt annyira megvetett vallásos érzelmek iránt. Ez annyira igaz, hogy egy az ifjúságtól nagyon szeretett és szívesen hallgatott egyetemi tanár közelebből ezt írta: „A mai gondolkozó fiataloknak egyik jellemző vonása, ugy látom, az isteni után való vágyakozás.” Az életességben és magaviseletben való eme fordulat látható jelei mellett szerző második könyvét így végzi: „A sötét felhők ellenére is, melyek még láthatárunkon tornyosulnak, ama roszak, tévedések és hibák mellett is, melyeknek következményeit viseljük, helyet adhatunk a megnyugvásnak és bizalomnak. Valami új dolog születik ifjúságunk szívében. Valóban mi mintegy sötét helyről jövünk ki. A semmiség széléig vitetve, láttuk ott az ijesztő mélységet. De az álom végződik és a láthatáron a hajnal sugarai jelennek meg. Most már bátorság, szívünk remélj!! A ragadozó önzés durva törvényével szemben, az eszmékben és életben való eme sophistication szemben szeretni kell az igazságosságot, igazságot és egyszerűséget. De hogy erősebbek legyünk és jobban lássunk, mert a jövő azoké a hívőké, a kik tisztán látnak, merítsük bé magunkat a forrásokba és igyekezzünk felérni a magaslatokra.” Így tehát egész természetesen és következetesen jut szerző harmadik könyvéhez, melynek czime: „A források és magaslatok felé.”

A munka e része leginkább ki van fejtve és szerintem a legfontosabb és a legszebb. Ez egy erőteljes, hatalmas erkölcsi beszéd, nemes és erélyes törekvés segíteni az ifjúságot, segélyére lenni az élet nehéz kérdésének megoldásában. S mindenekfelett arra törekszik, hogy az életet vele szerettesse és hogy fölfogassa, hogy minek

kell az ifjuságnak lennie. A roszbá, az életunalomba a rendellenes élet s az akarat elerőtlenedése vitt. Vissza kell tehát térni az egyszerű s rendes élethez, az erkölcsi egyensúlyhoz és erősíteni kell az akaratot. Ez a kiindulás-pont: élni, azaz az életben, az igazban, a nagyszerűben hinni, és nem csupán az alsóbb és gyakran oly csalékony életben; ez a kiindulás-pont: akarni, azaz hinni az akaratban és nem elégedni meg a gépiességgel és fölfogni, hogy az akaratnak bármely egyszerű ténye felebb való annál. És e szerény kiindulás-pontból az ifjuságot annak az eszményi fölfogására vezeti, a mivé lennie kell és lenni lehet; és ez eszmény fogalmától a lélek és test oly fegyelmezés-módjára, mely az élet különböző erői közt oly egyensúlyt hoz létre, hogy egymással nem ellenkeznek, hanem egyeznek; a fegyelmezésről pedig a munkára, mely a boldogságnak egyik legtisztább forrása s mely a nagy szabadító, békítő és kitűnőleg vigasztaló; a munkáról a tiszta és valódi öröme, mely a szívet emeli és a gondolatot derüssé teszi; az örömről a családi, barátsági, hazafiui és szereteti összetartozásra; a szeretetről a tisztelőre; a tisztelőről a kegyesség érzetére és a kegyességről a hitre. Így vezeti az ifjuságot a magaslato felé. És mily következetes úton. S a magaslatra jutva mily nagyszerű kilátást tár fel előtte: „A szabad, személyes hitet, az Istenországát eszméjét, a Krisztus evangéliumát, mint az akarat kérdéseinek erkölcsi megoldását.“ Tehát ő a hittel végzi. És megmondja azt is, hogy miért tette a hitet befejező és nem kiinduló ponttá; mert szerinte a hit nem egy csomó dogmához való ragaszkodás, melyek a tekintély jellegével jelennek meg. Ez csaknem mindig a hagyomány hite, a lelkiismeretben és a személyes tapasztalatban való szilárd alap nélkül. Előtte a hit az egész életnek a csúcspontja, minden inductioknak a synthesise. Minden mi tapasztalataink és a lelkünkön át megélt múlt tapasztalatok összetömörülnek és alkotják számunkra a személyes kijelentést: ime ez a hit. Az ember ezer és millio, egymástól gyakran különböző utakon keresztül érkezik ide; de ezek az utak mind közösek egyben, abban t. i., hogy lépcsők a végtelen felé.“ És bizonyára az így értett hit a valódi, a személyes, élő hit. Inti is az ifjuságot, hogy törekedjék maga jutni el a hitre: becsüljétek azokat az ifjakat, a kik az eszmék birodalmában keresnek és fáradságnak! A hit a szabadság testvére. Kalitkába zárva mindig meghal. Soha esetek szolgátságba azért, hogy jobban éljete. Elvesztitek azt a keveset is a mitek van. De a szellemi szabadságot igényelve és gyakorolva, és azt másoknak is éppen annyira megengedve, a mennyire igénylitek a magatok számára, emlékezzetek arra, hogy az ember társas lény. Ugy van az a vallásban is, mint egyében.“ Ez lényegében ama könyv tartalma, melyben a harmadik részt, a mint már mondtam, a legjobbnak tartom. A két első a tágynak történeti része, az utóbbi pedig a tanító rész. A könyv a francia ifjusághoz van intézve, de bármely nemzet ifjusága megfigyelheti. A francia akadémia e munkát a múlt héten tartott ülésében a nagy díjjal jutalmazta. És ennél jobb munkának azt nem is adhatta volna.

TORDÁN 1892. MÁJUS 22-ÉN TARTOTT PÜSPÖKI VIZSGÁLAT ALKALMÁVAL MONDOTT BESZÉD.

Ker. Gyülekezet! Kedv. afiai az Urban! Kiváló öröme lelkenek, hogy ismét közöttetek lehetek e gazdag történeti multtal bíró, kedves és barátságos városban s együtt imádkozhatom veletek négy év után újra, e szent hajlékban, a mely utóbbi itt létem óta mintegy mosolygóbbá és derültebbé lett.

Valóban, mintha egészen megifjodott volna szerény kis templomotok a mult özön rajta eszközölt javítások és ujitások által. Sугár kis tornya ugyan nem lett magasabb, de fényesebb arczczal tekint az égre s a róla visszaverődő napsugarak is könnyebben eljutnak a földönjárók szeméibe, emlékeztetve őket, hogy nekik is többet kellene fölfelé nézni s föl a magasba kellene törniök vágyaikkal és reményeikkel, a helyett, hogy szüntelen csak a földiekért, az anyagiakért verjék magokat. A falak sem foglalnak be nagyobb tért, mint évszázak óta, mióta e kis félszigetre menekült az egy személyű istent imádók sok megpróbáltatáson átment kiseded serege, de a romlások kijavítva, künn és benn letisztítva, ugy tetszik, mintha barátságosabban fogadnák a belépőt. Általában örömmel telik el szívem, hogy mindezeket látva, az apostollal így szólhatok: „*Ime mindenek megújultak.*“

Vajha hasonlót mondhatnék a ti belső templomotokról is. Mert kétséget ugyan nem szenved, hogy egy templomnak, az Úr nevét viselő háznak jó karban s a lehető diszben tartása a vallásos buzgóságnak egyik kiváló szép jele s a mely gyülekezet templomával nem sokat gondol s nem bánja, ha belőle kő-kőven nem marad is: nem sokat gondol a vallásával se. De másfelől a legszebb és legékesebb templom sem pótolhatja s nem fedezheti el a belső templomnak, a léleknek hiányait és fogyatkozásait. A midőn azért teljes méltánylástomat és elismerésemet nyilvánítom a szent hajlék körül tanúsított gondos figyelemért és vallásos buzgóságért, engedjétek meg, hogy ez alkalommal is ama belső templom, a ti lelketek művelésére és ápolására kérjelek, intselek és buzdítsalak.

Igen, a lélek művelése és ápolása kell, hogy mindnyájunknak legfőbb gondja legyen. S e tekintetben korunktól, valóban, nem is lehet megtagadni az elismerést. Avagy mikor emelkedett hazánkban több iskola, mint napjainkban? Pedig a miveltség egyik, mondhatni első alapvető eszköze: az iskola. Mily lendületet vett a népnevelés! A miveltség tehát többé nem képez, úgy szólván, kiváltságot. Kiterjed az a legegyszerűbb kunyhóig. Napról-napra szaporodnak a szakiskolák, a melyekben az ifjuság elhivatásához és életpályájához a szükséges ismereteket megszerezheti a nélkül, hogy azokért a vándorbotot kellene kezébe vennie. A felső és középfoku tanintézetek mind több és nagyobb gondozásban részesülnek. Az óvodákra vonatkozó legközelebbi országos törvény pedig a kiskedeket, úgy szólva, már a bölcsőből átveszi s habár ez intézménynek főcélja az életmentés vagy biztosítás, kétséget nem szenved, hogy részben már ezt is úgy tekinthetjük, mint a mivelődésnek egy kis fészket. Vegyük hozzá ezekhez azt a gazdag irodalmat, mely ezer meg ezer csatornán vezeti szét a társadalom minden rétegeibe a különböző ismereteket s azt hiszem, nem ok nélkül állítám, hogy korunktól csakugyan nem lehet megtagadni az elismerést a miveltség érdekeinek ápolásában s lelkiismeretes gondozásában.

De ha ezek így vannak, ha a lélek miveléséről és ápolásáról ennyire gondoskodva van, akkor mi szükség nekem hasonlóra buzdítani titeket? Kérdezhetné valaki közületek, a minthogy bizony ma nem ritka az olyan emberek száma, a kik a mivelődésnek imént elősorolt számos intézményei mellett már-már feleslegesnek tartják az egyházat s elévültnek ennek missioját a miveltség terjesztése és ápolása körül. Engedjétek meg nekem, hogy e kérdésre egy más kérdéssel feleljek. Vajjon boldogabb-e az emberiség ma, mint volt eddig? s általában elérte-e azt a boldogságot, melyről az ur Jézus szól az evangéliumban s a melyet ő hordozott kebelében! Bizony, bizony, ettől még távol vagyunk, sőt éppen napjainkban oly jelenségekkel találkozunk a társadalomban, a melyek nem hogy megnyugtathatnának, hanem méltó aggodalomra adhatnak okot mindnyájunknak.

E szomorú jelenségek közül csak egy párra mutatok reá. Mily ritka napjainkban a meglegedés! Hány embert térít el az erény és igazság utáról az anyagiak után való szerfeletti kapkodás, a meggazdagodás vágya, feledve a bölcs ama szavait: jobb a kevés igazsággal, hogy nem a nagy gazdagság hamissággal. És hány ember lesz ennek következtében nemcsak szerencsétlenné, hanem önmagá-

val meghasonlottá és annyira, hogy életét sem tudja többé becsülni s Istennek eme legdrágább ajándékát mint hitványságot dobja el magától. Meg van-e az emberekben az a szeretet, a melyről az apostol oly szépen mondja: hogy az mindeneket eltűr, mindeneket remél és soha el nem fogy? Oh hiszen, ha ez meglebbe, akkor nem ismernők sem a nemzeti, sem a felekezeti kérdéseket, a melyek pedig ma szintoly zavarólag, részben talán még zavaróbban hatnak haladásunkra és boldogulásunkra, mint ezelőtt. És a mi legujabban mondhatni egész földrészünknek gondot ad, az ugynevezett socialismus, mely felforgatni akarná az egész társadalmi rendet, nem azt mutatja-e, hogy még nincs miért miveltségünkre oly büszkék legyünk, hogy még sokáig és sokat kell mivelni lelkünket, míg az Isten országát e földön megalapítjuk és teljes fényében meglátjuk.

Nem, az egyház hivatása bizonyára nem szűnt meg a miveltség terjesztése és ápolása körül — mint ezt sokan gondolják — sőt a lélek valódi miveltségéről szó sem lehet e nélkül, mert ma is áll és állani fog örökre, a mit még a hajdankor bölcse kifejezett: hogy „minden bölcseségnek kezdete az Isten félelme.“ Vallásosság nélkül nincs biztos alapja a műveltségnek. S a nélkül, hogy korunknak a tudományok iránti szomját s az ismeretek megszerzése körül kifejtett buzgalmát kicsényelném, avagy kifogásolnám, kérve-kérlek ne engedjétek kioltatni kebletekben a vallásos érzés szent lángját, mely égre tör. Őrizzétek meg hiteteket, bizalmatokat Istenben, mert vannak az életnek pillanatai, midőn egy buzgó ima, egy kegyes gondolat többet ér, mint összes ismereteink s egész bölcsességünk. S ha korunk némely elszomorító jelenségei miatt, melyeket fennebb én is érinték, a ti lelketeket is aggodalom szállja meg a jövő miatt, legyetek meggyőződve, hogy ezeknek szerencsés megoldására nincs más út és eszköz, mint a vallásos érzést tenni minden cselekedeteinkben úgy szólván vezérfényül, hallgatni az evangelium tanításait a hitről és szeretetről, az egyetértésről és békességről s bevinni ezeket a társadalomba egymással való érintkezésünkbe, polgári kötelességeink teljesítésébe, hazafiui lelkesedésünkbe. Csak az igaz és mély vallásosság által biztosíthatok magatoknak miveltség mellett boldogságot is.

Általánosságban szóltam k. ai! a vallás jelentőségéről, mint a valódi miveltség nélkülözhetetlen feltételéről, mert végre is a hitfelekezeti különbségeket csak úgy tekintem, mint a szivárvány különböző színeit, melyek ugyanazon napsugárból származnak. A vallás is ugyanazon egy igazság fényugara az emberi léleknek, csak

az értelmi erő nagyságának és a felfogásnak prizmáján haladva át nyeri azt a változatosságot, a mit a különböző hitrendszerekben feltüntet. De e különbség tényleg meglevén, nem mulaszthatom el, hogy titeket szeretett hiveim, kik szorosan e gyülekezethez tartoztok, külön is fel ne hivjalak szt. vallástok buzgó szeretetére, egyházatok iránt való hűségre és áldozatkészségre. Örömről szolgálhat ugyan, hogy kis egyházunk az újabb időben mind anyagilag, mind erkölcsileg nem csekély gyarapodást vett s vallásunk nem szoritkozik többé hazánknak csak erdélyi részére, de állandó fészket vett magának a fővárosban is s hitünk sorsossáival találkozhatunk oly helyeken is, a hol eddig teljesen ismeretlenek valánk. Mindez azonban csak egygyel több ok arra, hogy megkészserezzük és fokozzuk buzgóságunkat, mint a hogy a jó gazda aratáskor korábban kél s kevesebbet pihen mint télben, vagy a midőn őszi takarodás után az év termésit csürjébe már betakarítva látja lenni. A szellem országában különben sincs, nem lehet pihenés. A helyt-állás itt maradás. Mi természetesebb tehát, minthogy ha haladni akarunk, nem az elért sikereket kell számíthatnunk, hanem az előttünk álló munkát és feladatot kell néznünk. A nagy apostol is azt mondja, nem hogy immár a czélt elértem volna, avagy tökéletes lennék, hanem igyekszem azt elérni.

Ez legyen, szeretett hiveim, a mi jelszavunk is. Adjunk hálát az isteni gondviselésnek, hogy egyházunkat és szent vallásunkat annyi megpróbáltatások között nemcsak megtartotta nekünk, hanem időről-időre segítve és gyarapítva, ma már nincs okunk kétségbeesni a jövő miatt, ha mi sem leszünk restek őseink buzgóságával és kitartásával tovább harczolni a nemes harczot.

És most fogadjátok mindnyájan, kik e szent helyt egybegyűltek, atyafiságos üdvözetem mellett főpásztori szerencsekivánatomat. Az áldások Istene áraszsa ki reátok testi és lelki áldásait egyen-egyen és együttesen. Lakozzék békesség és boldogság házaitokban s családaitok keblében. Az Úr örködjék szeretet városotok felett s tegye ezt napról-napra gazdagabbá az anyagi jólétben szintugy, mint a polgári és hazafiui érényekben, a miveltségben s a mi mindezeknek legbiztosabb kamrája: az igaz vallásosságban. Amen.

FERENCZ JÓZSEF,
unitárius püspök.

GYÖNGYMONDATOK.

(Ujkori íróktól.)

Csillagászat.

Az a működés, mely szerint Isten a csillagok megszámlálhatlan sokaságát az égűrben kiterjesztette, arra mutat, hogy az az ő hatalmának semmibe sem került. Ugy szórta be azokkal az egeket, mint a hogy egy nagyszerű fejedelem szórja ki tele marokkal a pénzt, vagy ünti el pompás öltönyén tele marokkal a drága köveket. *Fenelon.*

Csinosság.

A rendtartó csinosság a személyt mintegy fénybe öltözteti s a durva izlésűeket is meglepi; ebből jön a szeretetet is megnyerni, főleg barátainknál s kedveseinknél. *Malebranche.*

Csoda.

A ki hit által nincs elámitva, a csodát úgy tekinti, mint a természet örök törvényeinek ellentétét. Lehetetlennek látja, hogy Isten műveinek rende megbontassék, összetartó láncszemzete elszakíttassék. Isten változhatatlan, ugy törvényei is; a nagy gépnek egy kereke sem állhat meg az egésznek zavara nélkül. *Voltaire.*

A teremtés egy főhatalmasság természetfeletti és senki által is nem módosítható ténye. A csodák legelsője maga az Isten. Második csoda az ember, természetfeletti lény levén erkölcsi szabadságával, mert ez az ő természet törvényein fölüli álláspontja. *Guizot.*

Csók.

A szeretet legtisztább s legegyszerűbb adója a csók, ez a menyeyei maradvány, mely a megromlott földet elhagyó istenek édes nektárjának és ámbrájának egyedüli maradványa. *Csokonai.*

Czél.

Czélod, melyért vívsz, mindig a honé, istené, s jogé legyen, s ha mégis bukol, esel, mint megáldott vértanu. *Shakespere.*

Még a felnőttek is, mint a gyermekek, a föld színén ide s tova tántorognak, nem tudva, honnan jönnek s hová mennek: ép oly kevésbé működnek valódi czélokra. *Göthe.*

Czím.

A jó, cím nélkül is jó, a rossz azzal is rossz; méltánylást a belérték hoz, s nem a címe. *Shakespere.*

A hosszú és nagy címek hasonlítanak azon nagyító üvegekhez, melyekre a sokaság bámulva száját tát. *Saphir.*

Az emberi erőtelenség nevetséges emlékjelei a címek, vagy csupa hangok azok, a kevélység csiklandozására kitalált üres szavak, a keserü labdacsokra hintett csalárd czukrok, vagy pedig néha egész családok veszedelmét siettető szirének. *Kármán József.*

A becsületes ember címe jóval felül áll a szerencse czímén. *Lambert ögrófné.*

D.

Dal.

Sebet tör a dal, de balzsamteli
Ujjával ismét megengeszteli. *Arany János.*

A rejtelmes leánykebelnek
Egy meghitt barátja van,
Álmait, szerelme titkát
Azzal közli nyájasan:
A rejtelmes lánykebelnek
A dal a meghitt barát,
Dalban hallod szólni szive
Örömét és bánatát. *Tompa.*

Dal és szerelem, szép egyességben fenntartják az élet részére az ifjui fényugarat. *Schiller.*

A dalhang felhívására az ember az élet hiu terhei közül szellemi méltóságra ragadtatik; aggodalmainak ránczai eltűnnek a dal varázsa alatt. *Schiller.*

Ha a csalogánynak könnyebb hangja van; nekünk sokkal terjedtebb és változatosabb. *Voltaire.*

A dalt a panasz és ima találták fel. *Lamartine.*

A dal oly hasznos fegyver, melyet az ember nem egy unalom ellen felhasznál. *Beranger.*

Ti, a kik úgy énekeltek,
Hogy sziveket érdekeltek,
Mig az emberszív érez,
A nevetek áldott lesz! *Kisfaludi Sándor.*

IRODALMI ÉRTEBITŐ.

Fiatalság barátja. Ifjúsági lap. Szerkesztik: Nagy Lajos és Boros György. Kiadja a Dávid F.-egylet Kolozsvárt. E lapból most jelent meg az első szám változatos tartalommal. Vannak benne erkölcsi olvasmányok, költemények, imák, egyháztörténelmi tárgyú czikkek, dallammal közölt énekek. A lap az ifjúság tanácsadója, nevelője, oktatója kíván lenni. Ez a maga helyén van. Ehez szerencsét kívánunk. Ily füzeteket nélkülöztek egyházközségeink felserdült ifjai. Terjeszteni kell közöttük, hogy minél több olvasója legyen az Ifjúság barátjának és elékészíttessék a népies vallásos iratok pártolása. A Fiatalság barátja időközönként jelenik meg füzetekben. E szám ára 25 kr. 25 pld. együtt rendelve 6 frtért, 50 pld. 11 frtért küldetik bérmentve.

Beköszöntő beszéd, melyet a kolozsvári ev. ref. egyház belső farkas-utcai templomában 1891. sept. 6-án beigtatása alkalmával mondott Zoványi Jenő ref. lelkész. Szerző most adta ki beszédét, melylyel hivatalát elfoglalta. Négy pontban tárgyalja a lelkészi kötelességeket: 1. A tudományos ismeretek terjesztésében és gyarapításában való közreműködés; 2. A hit, a vallásos érzelmek ápolása; 3. Az áldozatkészség élesztése; 4. A szeretet gyakorlására való buzdítás. Theologiai tájékozottságról és világos észjárásról tanuskodó beszéd, mely íróját dicséri.

Az Athenaeum Kézi Lexikonából megjelent a 16. 17. 18. füzet, mely utóbbiban a K. betühez ért. Mindenik füzetet mellékletek díszitik remek kivitelben: Budapest legujabb térképe, Európa gyarmatainak térképe és Európa néprajzi térképe. A vállalat kezdettől fogva szem előtt tartja a hazai viszonyokat. Összesen 40 füzetre fog terjedni s egy füzet ára 30 kr. Kapható minden könyvkereskedésben.

KÜLÖNFÉLÉK.

dicsőségesen uralkodó királyunk megkoronáztatásának huszonötödik évfordulóját, június hó 8-án, hálaünnepélylyel ülték meg mindenütt a mi egyházközségeink is. — Egyh. Képv. Tanácsunk az ünnepély alkalmából a miniszerelnök utján feliratot intézett a királyhoz. Egyházközségeink hálát adtak ama napért, melyen az ezer éves korona fénye szállott az uralkodó fejére; hálát az eléhaladásért, melyet uralkodása alatt az újra éledt nemzet minden téren a legbámulatosabb módon tett; hálát a vallásszabadság fentartásáért és kiterjesztéséért, mely által hieveink is ez országban ma szabadon alapíthatnak otthont s hirdethetik vallásukat; hálát az intézményekért, melyek e korban keletkeztek s mostantól fogva teremnek a nemzetnek áldásos gyümölcsöket; s hálát mindama tulajdonokért, a lélek ama fenköltiségeért, amaz erényekért, belátásért és tetterőért, melyek e korszak minden dicsőségét elválaszthatlanul fűzik össze a király nevével; s a koronás királynéért, kinél imádottabb királynét talán nem is ismert soha a magyar nép. És az ünnepélyek végső akkordja: Áld meg Isten a koronás királyt és királynét, terjeszd életüket sok évekre még! Virágoztasd a nemzetet, tedd boldoggá a népet!!!

*

Vallásszabadság és a képviselőház. Az elkeresztelési kérdéssel felmerült bonyodalmak a magyar képviselőházat egy nagy lépésre viték. A mit Irányi Dániel huszonöt év óta a vallás- és közoktatásügyi tárcza tárgyalásakor minden évben indítványozott, de a mivel mindig kisebbségben maradt, *az általános vallásszabadság elve*, most egyszerre minden párt részéről támogatásban részesül. A pártok legjelesebb szónokai fényes beszédekert tartottak ez elv mellett. Apponyi, Tisza István egyformán kívánják az általános vallásszabadság behozatalát és meg-

győző érvekkel mutatják ki annak szükséges voltát. Gróf Csáky vallás-és közoktatásügyi miniszter a ház éljenzése közt jelenti ki, hogy Irányi határozati javaslatához hozzájárul, nem ugyan az amerikai rendszer utmutatása szerint, hanem abban az értelemben, hogy a bevett felekezetek hazánkban teljesen szabad vallásgyakorlatot nyerjenek. A mi álláspontunkon jól eső örömmel kísértük eme fontos mozzanatokat az általános vallásszabadság felé, mely törvénnyel egyedül tisztázhatni a r. kath. egyházi vezetők magatartása által oly élessé vált felekezetközi kérdéseket, s mely a valódi szabadelvű politikával és a műveltség jelen előhaladott állapotával egyedül egyeztethető össze. Érdeklődéssel várjuk, hogy minő formában fog az általános vallásszabadság elve testet ölteni. Ha az alkalmazás is úgy sikerül, mint az elv mondhatni egyértelmű elfogadása, akkor a legjobbat remélhetni. Bár ugy lenne!

Katholikus szabadelvűség. Bármily hihetetlennek látszassék is, megértük azt, hogy a r. kath. klerus a szabadelvűséget tűzte az elkeresztelési harcban zászlójára. A szabadelvűség nevében nem akarja az elkeresztelések átírását teljesíteni; a szabadelvűség nevében kívánja az 1868-iki 53. t.-cz. 12. §-ának, mely szerint „a vegyes házasságokból származó gyermekek közül a fiúk atyjoknak s a leányok anyjoknak vallását követik“, megváltoztatását; a szabadelvűség nevében igénylik a szülők számára azt a jogot -- (Schlauch nagyváradi püspök a főrendi ház jul. 4-iki ülésén elmondott beszédében), „hogy gyermekeiket azon vallásban neveltessék, melyhez a vegyes házasságokban egyik vagy másik tartozik.“ Mindez jó lenne, csak hogy a zászló, melyre a szabadelvűség tűzetett, nem hozzá való. Szabadelvűséget tűzni arra a jelvényre, mely alatt a szabadelvűség mindig üldöztetett; az 1868-iki 53. t.-cz. 12. §-nak s így a térítvények érvénytelenségének is eltörlését kívánni; és a szülők jogát igényelni akkor, midőn másfelől a vegyes vallású felek házassága ellen tiltó rendeletek adatnak ki és a vegyes vallás a házasságkötésnél akadályul jeletetik: mindez a szabadelvűség fogalmával avagy össze egyeztethető-e? E sajátságos szabadelvűség termékeit eléggé látjuk s mindennek csak siettetnie kell ama törvény elkészítését, melylyel e kétes, sajátmű szabadelvűség helyébe, katolikus és protestans hívők megnyugvására és békéjére, a valódi, hamisítatlan szabadelvűség lép.

Unitárius egyh. gyűlések a külföldön. A *Brit és Külföldi Unitárius Társulat* ez évi közgyűlését június 7- és következő napjain nagy érdeklődés mellett tartotta meg Londonban. Az egyházi szónoklatot Wicksteed lelkész tartotta János evangélista I. 14. verse alapján: „*És az ige testté lett és lakozott mi közöttünk, ki teljes vala kegyelemmel*

és igazsággal.“ A tudományos alapon kidolgozott beszéd a hallgatóságra nagy hatást tett. Az isteni tisztelet végeztével szokásos gyűjtés 660 frtot eredményezett. Azután a társulat elnöke: Dr. Crosskey a gyűlést megnyitván, meleg szavakban üdvözölte a külföldi képviselőket u. m. Hocart F. Brüsselből, Peabody F. (harvardi egyetemi tanár) Cambridge-ből, Blanchard S. Bostonból, Wendté C. Californiából, a kik az üdvözlésre érdekes beszédekkel válaszoltak. *Wendté* lelkész előadta, hogy a Csendes tenger partján mily nagy haladást tett az unitárizmus rövid idő alatt. Az ő odamenetelekor csak 6 ekkkléziája volt az unitáriusoknak, most pedig 5 év alatt 32-re szaporodott. Akkor 5 unitárius lelkész volt: most van 28. Hocart képviselő a belgiumi protestansokról nyújtott érdekes képet a 16-ik százévből, s ugy tetszik neki, hogy a hős martirok szelleme új életre kelt napjainkban.

Ierson Henrik a társulat érdemes titkára évi jelentéséből a tűnik ki, hogy a társulat mind anyagilag, mind szellemileg nagy tevékenységet fejtett ki. Channing műveiből 960 kötetet osztottak ki; vallásos tárgyú füzeteket (tract) pedig 47.732. Felolvasások is voltak, u. m. „*Az egyház terjeszkedéséről*“, melyet dr. Hereford lelkész tartott, ki 5 évig volt Amerikában, s jelenleg Londonban lelkész. A másik felolvasás a „népszerű isteni tiszteletek“ tartását tárgyalta, mely felett érdekes vitakozások folytak.

A közgyűlést, úgynevezett *conversazione* (társas összejövetel) zárta be, melyen sok szellemes beszédet mondtak.

Az Amerikai Unitárius Társulat évi közgyűlését nagy érdeklődés mellett május végén tartotta meg, az unitarizmus főhelyén, Bostonban. A társulat jeles titkára, Grindall Renold terjedelmes jelentésében egy visszapillantást tesz a multra, s összehasonlítja az unitarizmus állását ezelőtt ötven évvel, a mikor a nagy Channing meghalt. Minő változás minden tekintetben! Azután összehasonlítja a társulat megalakítási évét 1865-öt 1892-vel, s ugy találja, hogy a mig 1865-ben csak 5,000 vallásos füzetet (tract) osztottak szét: jelenleg 300,000-nél is többet. Mert csak az ekkkléziáktól 121 ezer frt folyt be a társulat céljai előmozdítására. Az unitárius hitelvek a nagy köztársaság minden részében kezdettek elterjedni. Éppen ezért odamódosították az alapszabályokat, hogy az igazgató-tanácsba az ország minden részéből válasszanak tagokat. A gyűlésen tartott felvasások, s beszédek, melyekben egyes kiváló nők is részt vettek, arra mutatnak, hogy a vallást a gyakorlati életbe átviszik, s azt élővé is teszik. Hogy a társulat üdvös működésével jövőben még nagyobb eredményeket fog felmutatni: erre kezességül szolgál az a szép *egyvetértés és testvéries öszhang*, mely az egész gyűlés folyamát jellemzette.

Szentábrahámi püspök sirja. A kolozsvári temető, melynek vad tüskével bélelt göröngyein 1848. előtt bornyuk legeltek, s a munkake-rülő csürhe nép orgiái játszódtak le, ma egyike azon diszes, mondhatni megszentelt helyeknek, a hol az emberi kézzel ültetett, s ugyszólva a szeretet könyeivel felnevelt élőfák és cserjék a legszebb harmóniában hirdetik a halottak iránti kegyelet magas fellendülését.

E temető már terjedelmére és régiségére nézve is kiváló jelentő-séggel bír, s a benne ezrivel elhelyezve lévő diszesnél diszesb sírkövek a legérdekesebb krónikáját beszélik el Kolozsvár több százados mult-jának, s csaknem egy nyitott lapját teszik Kolozsvár történetének.

S bár a városiak kegyelete, a mint előbb említők, elég buzgón virraszt a halottak örök álma felett, de azért nem egy bemohosodott sírkőre lehet találni, melyben százévek vagy számos évtizek moha penésze borította be több rétegben az elhunytak nevét jelző emlékso-rokat. Ámde e helyzet csak ideiglenes, a kegyelet idővel mégis megta-találja figyelme és egykori tisztelete vagy szeretete tárgyait, s ez uton a véső segélyével újra születnek a bemohosult s olvashatatlaná vált siriratok.

Egy ily phönixként megújhodott sírkövet akarunk bemutatni t. olvasóinknak.

E sírkő a XVIII-ik százév egyik egyházi és irodalmi jele-sének, egykori unitárius püspök szt.-ábrahámi Lombárd Mihálynak és nejének elporhadt tetemeit őrzi, a kiről néhai Székely Sándor, az „Uni-tárius vallás történetei Erdélyben“ czimü művében így emlékszik meg a 70-ik lapon: „29 éves korában felső akademiákra küldetvén, 1712. visszajövén felei közé, 1716. febr. 22-én a második vagy piaczsori (uni-tárius) főiskolába köztanítóvá igtattaték be, 1724-ben pedig a harma-dik vagy b.-magyar-utczai főiskola igazgatójává, mely két hivatalokat, a P. Zs. püspökké választatása után egyedül vitt, 1757-ben Superin-tendenssé választaték és így egyszersmind köztanító, iskolaigazgató és superintendens is volt, sőt 1738-on innen pap is volt az ekkleziában, mindezeket hihetlen készséggel vitte, annyira, hogy akkor ő vala az unitáriusoknak szeme, szive, szája, és alább: Ily sok és négyszeres fog-lalkozási közt temérdek munkákat is irt, ekkleziiai történeteket több kötetben, ő dolgozá a „Summa Universae theologiae secundum Uni-tarios,“ mely II. József császár alatt kinyomatott, kiadta az énekes könyvet, és maga könyörgéseit“ sat.

E sírkő egy koporsófedél alaku fedőkő, oldalán latin distichonok-kal, a kő egyik lapján egy kőrózsával e körirattal: Michael L. Sz. Ábrahámi, a másikon egy koszoruba egy könyv.

A sirirat a nagynevű halottnak életrajzi adatait tartalmazza. Szövege ez :

1758. 30. Martii.

az egyik kőlapon :

*„Mortuus at vigilis stimulavit imago
Officiis fungi, Sedulitate Gruis
Sed magis aeternae Spes indubitata Coronae
Admovit Stimulum Sorsque Beata Pium
Ergo qui cernis Vitae monumenta Fugacis
Talia quae praesens suggerit iste lapis
Excute terrestrem prudenti pectore Sensum
Neve perituras Spiritus optet opes
Quin Animum constans Horae Meditatio Summae
Occupet, ac Celsi Flagret amore poli.*

a kő másik lapján :

*Si quaeris quis sim fuerim meritumque requiris
Sum pulvis terrae fumus et umbra cinis
Patria Szent Abraham Lombard Cognomen ab Ortu
Impositum Nomen Sed Michaelis erat
Aetatis Septem Denos cum quatuor Annos
Indulsit Superi Gratia Larga Dei
Interea Donec Vicies Semel atque peregit
Almae Sol Cursum Lucis Origo Suum
In Lustris Quatuor pastor Vigil Ecclesiarum
Collegii Rector Lustra per Octo fui.*

a nyugoti homloklopon még e felirat :

Itt nyugszik az Urban elalutt N. T. Férfiának utánna 32. hetekkel 4 napokkal életének 64-ik Esztendejébe boldogul kimúlt Istenfélő házastársa is T. Takács Sára asszony három leányával.“

E sirkövet 134 év mohától és egymásra halmozott penész virágaitól — melyek miatt a sirirat merőben olvashatlanná vált — *Hajós János* ny. minist. tanácsos és isk. felügyelő gondnok ur áldozatkészsége tisztította meg. A kegyeletnek, a vallásosságnak ez egy oly meghatározó ténye, melyet érdemes feljegyezni.

Egyuttal azok részére, kik e sirkő holléte iránt érdeklődnének, megmondjuk : fekszik e sirkő a temető főkapuján bemenve a középuton előhaladva az ott elvonuló keresztutig, ennél belépve jobbra s a bal sor második 3 foku kőgrádicsán fellépve, a *Hajós* és *Fröhlich* családok sirkövei szomszédságában egy szép nagy kőrisfa allatt.

Egyházi élet. Brassóból a következő értesítést kaptuk : Mint minden évben, úgy az idén is megtartotta közelebbről a brassói unitárius leányegyház a szokott társas-estélyét, mely minden tekintetben

szépen sikerült. — *Weress György* egyházi gondnoké a legnagyobb érdem, hogy e nem rég alakult egyház életjelt tud adni magáról. Az egyházközség vagyoniilag is szépen gyarapszik s ma-holnap a krajczárokból szép alapot gyűjt. — A társas-estély körülbelül 100 frtot jövedelmezett. Közreműködtek az estélyen Bogotai Vilma k. a., Téglás Lajos énekvezér, Vaska Béla s.-szentkirályi lelkész és a brassói magyar dalárdából 10 műkedvelő.

Oxfordi akadémitánk. Gálfy Lőrincz éppen most érkezett haza három évi külföldi tartózkodásából. Segélje Isten, hogy tudományát egyházunk érdekében jól használhassa.

Gyászlhírek: *Özv. Binecz Sándorné*, szül. Kovácsi Juliánna f. évi május 9-én † M.-Egrefyén. Az elhunytat fia Binecz Sándor, birtokos, s leányai, Májai Istvánné, özv. Nemes Józsefné s Kilyéni Endréné s testvére Péchy Elekné gyászolják hiv kegyelettel. *Boér Lajos* böződi lelkész társunkat és családját érzékeny vesztesség találta felnőtt leányuk *Boér Lenke* elhunytában. *László Domokos*, kir. t. széki bíró Székely, Udvarhelyt elvesztette nagy fájdalmára *Margitka* leányát máj. 29. *Olgyai János*, siketnéma int. igazgató máj. 29-én három éves kis fiát *Károlyt*. *Iszlai Mírton*, énektanár és karnagyot ismét újabb fájdalmas vesztesség érte *Mariska* leányuk jun. 26-án történt halálában.

L A T I N M O N D A T O K,

MAGYAR ÉRTELMEZÉSSEL.

— — — Facilis descensus — —

Sed revocare gradum, hoc opus, hic labor est. —

Könnyű a legfelsőbb helyzetről is aljba leszállni,

Ámde a' visszamenés sok nehezekre talál. —

*

Nemo beatus ante mortem, (obitum).

Kit a szerencse s a sors kényeztet, boldog-e mindig!?

Erre felelt *nemmel*, kit a fővény fedezett.

Büszke királyi trónjáról egész a porba zuhanva,

Végküzdelseiben sirta e hatyu dalát.

*

Aedificare domos, et corpora pascere multa,

Hoc faciunt subito dives egenus erit.

Nagy palotákat emelj, s táplálj sok éhező gyomrot,

Nagy gazdaságból puszta telekre mehetsz. —

ARANYKÖNYV.

ADAKOZÁSOK A SZ.-UDVARHELYT ÉPÍTENDŐ TEMPLOMRA.

III. közlemény.

Özv. Tóth Ferenczné egy harang beszerzésére	1000 frt — kr.
Mlgs. Daniel Gábor főgondnok ur (másodszer)	200 „ — „
Pálfi Ferencz (szintén másodszer)	50 „ — „
A kökői unitárius egyházi gyűjtőivén: az eklézsia 1 frt. Serester Sándor lelk. 1 frt. Bencze István 36 kr. Kilyéni András, Kiss Mózes, Bencze István 20 - 20 kr. Ifj. Orbok Sándor. Kilyéni József, Kilyéni Ferencz, Jakabos Ignác, Sz. M., Kilyéni Péter, Sigmond Mihály 10—10 kr. Ifj. Sigmond Lajos, Sámuel, András, Ferencz 6—6 kr. Zsigmond Bálint, Kis Róza, Nagy András, id. Nagy Ferencz 5—5 kr. Benke István, Sebestyén József, Tóth Ferencz 4—4 kr; együtt (10 kr. portó levonással)	
4 „ 02 „	
Összesen: <u>1254 frt 02 kr.</u>	

Ez adakozások közvetlen Pálfi Ferencz urnál Sz.-Udvarhelyt tétettek s általa közöltetnek.

50. Mészáros Farkas egyh. gondnok és Szakács Mihály egyházi gyűjtőivén T.-Szt.-Györgyről: Az egyház 5 frt. Mészáros Farkas 3 frt. Mészáros Farkasné, Zsakó Anna 2 frt, Csiky Viktorné, Tana Lujza 1 frt. Bara Mihály, Veres János, Bara Zsuzsi 50—50 kr. Györke Péter 25 kr. Simándi János, Czegő Teréz, Imre Anna, ifj. Mészáros János, ifj. Barta J. János, Simon János, Lakatos Mihály, Barta Albert 20—20 kr. Szőcs Ferencz 12 kr. Mészáros József, Csucsi János, Benedek Márton, Veres János, Györke Istok, Simándi Istok, Mészáros Boricza, ifj. Simándi János, Veres János, Györke Andor. Györke Geczi, Balázs Ágnes, id. Barta J. János, Barta J. Simon, Simon József, Szakács Ferencz, ifj. Móricz Miklós, Szakács Albert, Simon K. Miklós, Györke János, Tamás János, Barta J. Albert, Györke János felső, Molnár János, Szabó Péter, id. Nagy József, Mihácsa János, Becze János, Csucsi Simon, Imre Albert, Nagy Mihály, ifj. Bana István, Kozma János, Varga László, Mészáros Judit, Szabó János kosza, Móricz Péterné, ifj. Móricz Istok és Andor, ifj. Nagy József, Benedek Albertné, Szabó Mártonné, Móricz Imre, Móricz Andor, Györke Miklós 10—10 kr. Veres György, Mihácsa József, Gergely Boricza, ifj. Simon Miklós, Nagy Geczi, Becze Judit, id. Móricz Istok, ifj. Móricz István, id. Móricz István, Kovács György, id. Simándi János, Benedek Geczi 5—5 kr; együtt (10 kr portó levonással) *19 frt 47 kr.*

51. Nagy György ivén Kolozsvárt: Gyarmathi Miklós, Albach Géza, dr. Meizner János, Nagy Gábor, Vinczéné, Mattay Kálmán, dr. Brandt József, dr. Purjesz Zsigmond, dr. Nagy Mór, Langer, Czetz Péter, Nemes János, Nagy György 1—1 frt. Valaki, Engel E. N. N. Gergely Ferencz, Ürmösi Gyula 50—50 kr; együtt *15 frt 50 kr.*

52. Péter Sándor ivén F.-Rákoson: Török Sándor, Török Áron, Czirmay Lajosné, Czirmay Lajos, Ferenczi Lajos, Pál Gy. András, Ferenczi Géza, 1—1 frt. Péter Sándor 1 frt 10 kr. Székely János 60 kr. Székely Mózes, id. Székely J. Miklós, Pál B. András, Pál B. A.-né, ifj. Székely M., Magyari J., Biró M., id. Biró M. 50—50 krajczár. Székely Sándor, Székely Jánosné, Gajda János, ifj. Székely J. Miklós, 40—40 kr. Biró András, Székely Mózesné, Székely

Miklósné, Pál Gy. Andrásné, Fitori János, Fitori Jánosné, ifj. Székely M. Miklósné, Ferenczi Anna 30—30 kr. Székely Kata, Székely Miklós, Biró Miklós, Lőrinczi Istvánné, Bira Kata, Fitori György, Székely J. János, Fitori Anna, ifj. Székely J. Miklósné, Ferenczi Zsuzsa 20—20 kr. Ifj. Székely Mózes, Ferenczi Ágnes 10—10 kr. Ifj. P. Gy. András, ifj. Fitori János 5—5 kr.; együtt *19 frt.*

53. Péter Sándor második ivén: Sztojánovits György 2 frt, Ferenczi Lajosné, Siménfalvi Anna, Solyom János, Jakab József, Gergely István, Kun Fülöp 1—1 frt. Kádár János, id. Székely M. Miklós, Székely A. Miklós, Pál B. György, Brandstädter Sándor, Széll Imre, Solyom Juczi, Ferenczy József, Szörcesey Dávid, Bedő József, Nagy László 50—50 kr. Ifj. Sándor János 40 kr. Kádár Jánosné, Székely S.-né, Székely Anna 30—30 kr. Ifj. Kádár János, Biró Mózes, Pál Anna, Pál András, Székely Kata, Vinkler András, Lőrinczi József 20—20 kr.; együtt *15 frt 20 kr.*

54. Sipos Ignác gyűjtő ivén Ürmös: Lázár Mihály, Ürmösi zenekar 1—1 frt. Sipos Ignác, Bálint József, Szilágyi Sándor, Boér Mihály, Nagy Zsigmond 50—50 kr. Nagy András, Gyerő György, Gyerő János, Nagy János, id. Lázár Dániel 40—40 kr. Székely Iván, Nagy Mihály 30—30 kr. Gyerő Mihály, Bodi András alsó, Fazakas András, Nagy István, Opra András, Nagy Samu, Szász István, Gyerő Mihály, Balla András, Kocsis István, Lázár Mózes 20—20 kr. Mózes Ferencz, Budai Mihály, ifj. Nagy György, Bodi József alsó, Csiki András, Bodi E. János, Szász Dávid, Szász Dávidné, ifj. Szász István, Erdő Mihály alsó, Ambrus István, Ambrus Rózsa, Tóth Zsuzsa, Gyerő Miklós, Erdő Mózes, Gyerő Dávid, Bodi János, Komis András, Szász G. István, Bodi J. András, ifj. Sajka Miklós, Erdő Istvánné, Szakács Sándor 10—10 kr. Ágoston István 9 kr.; együtt *11 frt 99 kr.*

55. Petrichewich Horváth Kálmán *100 frt.*

56. Özv. Groisz Gusztávné *5 frt.*

57. Haller Rezsőné *10 frt.*

58. Egyed Ferencz gyűjtőivén H.-Szt.-Pál: Magyari János *1 frt.* (ígéretben 40 frt.)

59. Az ar.-rákosi unitárius ekklezsia egyes hivei pénzben és gabonában 10 frt 63 kr. az ekklezsia pénztára 4 frt 37 kr.; együtt *15 frt.*

60. Fodor András gyűjtőivén Bágyon: Fodor András 1 frt. Fodor Andrásné, Csép Mihály és neje, Balog Sándor 50—50 kr. Fodor Árpád 80 kr. Csegezi Tamás, Csegezi Lajos 30—30 kr. Modvai János, Csegezi Márton, Löbli Mátyás 25—25 kr. Csegezi Mózes, Barra József, Csép Sándorné, Vásárhelyi Samu, Simonfi Márton, Vásárhelyi Mihály, Kiss Lőrincz, Csép Tamás, Nagy János, Csép Gábor, ifj. Székely Mihály, Balog Mihály, Csép Márton, ifj. Bodoczi Gábor és neje, Szép Balázs, Csép F. Tamás, Bányai Lajos, Csegezi Tamásné, Csegezi Mihály, K. Csegezi Márton, Ferenczi Rudolf, Ferenczi Miklós, Szép Tamás, Ferenczi Károly, Szép Gábor 20—20 kr. Balog Pál alsó 14 kr. Szép Mózesné, Balog Pál 12—12 kr. Balog Sámuel, id. Csép Sándor, Balog Sándor, Szép Ágnes, Csegezi Lajosné, Simonfi László, Nagy Márton, Botyán Titi, Csép Anna, Simonfi József, Pálfi Rózsa 10—10 kr.; együtt (10 kr portó levonással) *11 frt 03 kr.*

61. Bartók Endre gyűjtőivén N.-Kede: a hivek adománya 2 frt 75 kr, egyház pénztára 2 frt 50 kr.; együtt *5 frt 25 kr.*

62. Székely András isk. főnök Sz.-Keresztúrról az ottani tanulóktól: Székely András 70 kr. Derzsi István 30 kr. Szentannai Sámuel, Jánovics Iliá, Mánta György, László Áron, Zoltán Árpád, Varró Elek, Kiss Jenő, Pálfi Aladár, Ferenczi Kálmán, Bedő Árpád, Gál Sándor 20—20 kr. Kibédi Zsigmond, Barra Sándor, Nagy Árpád, Péter Lajos, Biró Pál, Szentannai Daniel, Rend József, Simó Benedek, Demeter Domokos, Antal József, Szentgyörgyi Dénes, Boros György, Gombos Albert, Burszán János, Sipos Gyula, Sipos Géza, Moldován Dénes, Moldován Viktor, Szász Honorius, Hadházi Béla, Hadházi Jenő, Elekes Dénes, G. Fazakas Dénes, Lázár Ferencz, Költő Gábor, Pap Domokos, Márton Albert, Lőrinczi György, Horváth Zoltán, Szabó Gyula, Péter Árpád, Péterfi Áron, Kis Árpád, Rédigér Odón, Rédigér Aladár, Rend Gyula, Rédigér Károly, Gálfalvi Sámuel, Gál Elek, Fejér Domokos, Vargyas Ferencz, Kis Tamás, Székely Béla, Berger Rezső, Deák Mózes, Incze Gábor, Szász Domokos, Goldstein

Samu, Kis László, Kis Gábor, F. Fazakas Dénes, Veres Béla, Nagy Ferencz, Fekete Károly, Fekete József, Szabó Dénes, Kálmán Miklós, József Domokos, Goldstein Dávid, Reingewürz Dávid, Czitrom Vilmos, Czitrom Oszkár, Farkas Mózes, Jeddi Péter, Farkas Elek, Kálnoki Domokos, Simó Béla, Borbély István, Máthé Albert, Velter Vilmos, Nagy László, Ferenczi Jenő, Bálint Domokos, Régeni Áron, Majer János, Szilveszter Lajos, Kis Jakab, Kis János, Péterfi Gyula, Török József, Vas Lajos, Nagy Lajos, Márkos János, Sucsu Vazul, Kisgyörgy Sándor, Mihályi Károly, Istváni Dénes, Hegedüs Mihály, Ozsváth Ferencz, Sebestyén János, Zoltán Ferencz, Katona Ferencz, Marosi Mátyás, Máté Pál, András Zsiga, Gál Gyula, Lakatos Tivadar, Ferenczi András, Vadász Sándor, Felméri Gyula, Orbok Sándor, Nagy Sándor, Flesáriu Emanuel, Agh József, Sándor Dénes, Rhol Károly, Benedek Mihály, Pap Gyula, Bartalis János, Demeter Miklós, Gheaja Zissovin, Farkas Sándor, Vitályos Gergely, Sándor Albert, Gombos János, Nagy Dezső, Nagy Elek, Györfi Lajos, György Sándor, Soos Gyula, Rondoleán Ambrus, Rádu Dénes, Kis János, Derzsi Kálmán, Sándor Ákos, Horváth Miklós, Bedő Ferencz, Vagner Ferencz, Síkó Lajos, Csiki Miklós, Sándor Gergely, Jéger Viktor, Györfi Károly, Macskási Ákos 10—10 kr; együtt 16 *frt* 70 *kr*.

63. Pálffy Máté ivén Bágyonból: Pálffy Máté 1 *frt*. Csép Samu 30 *kr*. Ifj. Csép Samu, id. Badoczi Gábor, Löbly Dániel 20—20 *kr*. Józán György, Fejér János, Jenei Márton, Nemet Sándor, Német Ferencz, Szathmári Anna, Fejér Mózes, Czegezi Márton, Czegezi Pál, Balogh Samu, P. Balogh Imre, Konya Ferencz, Kis János 10—10 *kr*; együtt 3 *frt* 20 *kr*.

64. Jánosi Gergely Kolozsvár 5 *frt*.

65. Ferencz József 50 *frt*. Ferencz Józsefné, Gyergyai Anna 25 *frt*; együtt 75 *frt*.

E közlemény összege	1582 <i>frt</i> 36 <i>kr</i> .
Az előbbi két közlemény összege volt	706 > 84 >
Együtt	2289 <i>frt</i> 20 <i>kr</i> .

Kolozsvárt, 1892. június 30.

FERENCZ JÓZSEF,
unitárius püspök.

PAP MÓZES-ERÉNYDIJ ALAPITVÁNYRA.

Boros Sándor főisk. tanár utján:

Fekete Lajos	2 <i>frt</i> .
Osváth Gábor	1 <i>frt</i> .
László Miklós	1 <i>frt</i> .
Gálfalvi János	1 <i>frt</i> .

Együtt: 5 *frt*. A mult közl. összege 27 *frt*. Összesen: 32 *frt*.

NYILVÁNOS SZÁMADÁS.

Folyó évi febr. hó 23-án elhalt Pap János földbirtokos emlékének megörökösítésére, a székely-kereszturi unitár. középiskolában létesítendő *Pap János-alapra* az alább irt összeget adták a néhaira kegyelettel gondoló barátai és tisztelői közül néhányan:

Sebesi Ákos	10 <i>frt</i> .
Bartha Miklós	20 <i>frt</i> .
Dr. Pap János	5 <i>frt</i> .
Sebesi Jób	5 <i>frt</i> .
Id. Daniel Gábor	10 <i>frt</i> .

Együtt 50 *frt*.

Székely-Keresztur, 1892. ápr. 24.

GOMBOS SAMU,
pénztáros.

KÖSZÖNET NYILVÁNÍTÁS.

Tekintetes Csongvay Lajos ügyvéd ur és virágzásnak indult marosvásárhelyi eklkléziánknak évtized óta derék pénztárosa s neje Hajós Róza ő

nagysága, az apostol szerint „a mint elgondolták szívökben, úgy cselekedtek“ s az imaház ablakai alsó részére, a szemben ülő hivek szemeire, kívülről zavarólag ható mozgó árnyalakok és fény elzárása végett, négy darab 60 forint értékű diszes selyem függönyszt csináltattak. Midőn e helyen, buzgó áldozatokért, az ekklezsia nevében is nyilvános köszönetemet kifejezném, az apostol szavai folytatásával: „a jó kedvű adakozót szereti az Isten!“ kívánom, hogy Isten szeretete ezután is harmatozza rájuk áldásait.

Maros-Szentkirály, 1892. jun. 14-én.

KELEMEN ALBERT,
lelkész.

EGYHÁZI ARANYKÖNYV.

Özv. Szabó Mihályné, szül. Gothárd Mária asszony, homoródalmási egyházközségünket egy igen becses ajándékkal lepte meg. Ugyanis elhunyt fia, a megboldogult Szabó Mózes pénzügyi titkár és egyházi tanácsos emlékezetére egy ezüstből készült és gazdag aranyozással díszített urvasorai tányért ajándékozott egyházközségünknek. A tányéron következő felirat olvasható: „Szabó Mózes emlékezetére a homoródalmási unitárius szent ekklezsianak ajándékozta édesanyja, özv. Szabó Mihályné, szül. Gothárd Mária 1891.“

Kedves kötelességet vélünk teljesíteni, midőn e helyen is kifejezzük egyházközségünk hálás köszönetét, kívánva, hogy a nemeslelkű özvegyet a szeretet Istene megáldja.

Homoród-Álmás, 1892. jun. 10-én.

AJTAY JÁNOS,
unitár. lelkész.
GOTHÁRD PÁL,
gondnok.

TISZTELENDŐ SZERKESZTŐ UR!

A homoród-keményfalvi unitárius egyházban is a közelebbi időben történtek megörökítésre méltó adományok. Papi ház építésre jelentékeny ajándékozások történtek, a mit a presbyterium irásban is megköszönt, de kötelességünknek tartjuk azt a nyilvánosság előtt is megköszönni. A lövétei (róm. kath.) közbirtokosság 30 szál fenyőfát, a lókodi 10 szálát, a hom.-szentmártoni 15 szálát, összesen 55 szálát, körülbelül 50 frt értékben adományoztak.

Helybeli papné Tiszt. Kovács Imréné szül. Göncz Ilona urasszony egy kékselyem urasztali pohártakarót, gyönyörű virághimzéssel 20 frt értékben, ez saját kézi munkája.

Özv. Imre Jánosné, árkosi lakos egy keresztelő poharat.

A helybeli közbirtokosság a pap használatára egy 3 véka férejtű szántó földet, továbbá az ekklezsianak közszükségletei fedezésére, nevezetesen a papi ház kijavítására 300 frtot. Ugyancsak e célra az egyes hivektől rovatlan utján bejött 195 frt.

Szép jele ez a vallásos buzgóságnak. Isten áldása s a mi hálnk kísérje a nemes szívű adakozók életét.

Hom.-Keményfalván, 1892. jun. 19-én.

KOVÁCS IMRE,
unitárius pap.
IFJ. LÖRINCZ ISTVÁN,
egyh. gondnok.

NYILVÁNOS KÖSZÖNET.

Vezetésem alatti kedei unitár. egyházunkat egyházköri felügyelő-gondnok Méltóságos Szentkirályi Árpád ur felhívására — papi háza megépítésében közvetkező testvér-egyházak segélyezték:

A kadácsi unitár. egyház adott 1 frt 55 krt; a pipei egyház adott 3 frt 97 krt; a ravai 5 frtot; a bordosi 2 frt 38 krt; az alsó-siménfalvi egyház adott 8 frt 42 krt; a csekefalvi egyház adott 3 frt 74 krt; a fiatfalvi egyház adott 4 frt 85 krt; szentmihályi- és kobát-demeterfalvi egyházak adtak 8 frt 82 krt; a tarcsafalvi egyház adott 2 frt 60 krt; a szentmiklósi egyház adott 4 frt 50 krt; a martonosi egyház adott 2 frtot. Nagy Benedek körispataki lelkész ur a maga nevében adott 35 krt. Összesen 48 frt 18 krt.

Fogadják az ajándékozó egyházak és azok minden egyes tagjai — egyházam nevében legszivesebb köszönetemet.

Nagy-Kede, 1892. jun. 24-én.

BARTÓK ENDRE,
unitárius lelkész.

NYILVÁNOS KÖSZÖNET.

Csókfalvi falusbiró és az eklézsia jegyzője Tekintetes Faluvégi Gergely ur és neje: Asztalos Juliánna urasszony az 1798-ban épült és a mult év őszén nagy költséggel kijavított templomunk költségeibe 17 frt és 37 krt voltak kegyesek adományozni. — Fogadják a nemeskeblű adakozók eklézsiám nevében köszönetem nyilvánítását.

Csókfalva, 1892. jun. 29-én.

FEKETE JÓZSI,
unitárius lelkész.

TEKINTETES SZERKESZTŐSÉG!

Egyházközségünk távol többi eklézsiáinktól magára hagyatva, az oláh-ság közé beekelve, nemzeti missiót teljesített a multban és teljesít a jelenben, segélyt nem kapott sehonnán a jelen évtizedig; de segített számtalan egyházközségen, jótékony intézetben. Egyháztagsaink nem látnak hasonló példát a közelben, önmaguk önmaguknak kell, hogy példát adjanak. A példa nem is hiányzik. Alig három évre terjedő papságom alatt a következő jótékony adományokért mondok köszönetet:

Tek. Gothárd Sándor urnak, Kovács András, Bodor Márton Györgyé, Székely Mihály, Balázs András gondnok, Cserei Mártonné atyáinkfiainak, a kik kenyeret és bort ajándékoztak az ur asztalára, Balázs András gondnok egy veres bársony szőszék takarót értéke 35 frt és neje Balázs Andrásné, szül. Székely L. Zsuzsa egy urasztali posztó takarót, értéke 20 frt, Gábor Dénes tanító ur egy bibliát a szőszékre, értéke 1 frt 30 kr., özv. Székely Ferenczné egy kancsót urasztalára, értéke 4 frt, Dézsi Mihály lelkész egy aranykönyvet, értéke 1 frt 80 kr., Kovács Andrásné egy urasztali fehér takarót értéke 1 frt, Székely Mihályné egy szőnyeget a szőszéken a pap lába alá, értéke 40 kr., a Dávid Ferencz-Egylet ajándékozott 5 drb énekes könyvet, értéke 4 frt, Főtisz-telendő Ferencz József püspök ur Lendvay B. „25 év Márkusfalva életéből“, értéke 25 kr., Gábor Dénes tanító ur a mesteri lakon kaput, kerítést csináltatott, értéke 30 frt.

A most épülő papi lakra készpénzül ajándékoztak:

A Méltóságos és Főt. E. F. Tanács az államsegélyből 50 frt.

Heindörfer Alphons „szül. Br. Györfi Rózália Bpestről“ 20 frt.

Az eklézsia tagjai fát hordottak a téglá égetéshez, a napszámosok felválták, 70,000 téglát behordottak a parochia udvarára, pénzbe számítva ez is 140 frt. A templom megnyitására pedig 1886-ban ajándékoztak 845 forintot készpénzben a napszámot nem is számítva.

A jelen 1892. évben „Kezeváltásági Magtár“ létesítettünk, a lelkész felhívására adakoztak:

Tek. Gothárd Sándor egyk. f.-gondnok ur 6 nagy véka törökbuza (20 kupás véka), Dézsi Mihály lelkész és neje 5 nagy vékát, Gábor Dénes tanító 4 nagy vékát, Balázs András gondnok 4 nagy vékát, Székely G. István 2 nagy vékát, Balázs Márton, Kovács János, Bodor János Györgyné, Székely Mihály, Kádár G. István, Dezső Gergely, Bodor István M., ifj. Bodor György M., Csethe György Jánosé, Kis Márton, Cserei Gergely Kotófisz, Bodor Gergely I., Orbán György N., Kádár Mihály I. Kis György, Csethe István Jánosé, Bodor Márton Mártonné, Székely A. Miklós, Székely Márton, Orbán István N., Fretján Stefan (gör. kath.) egy-egy nagy véka szemes törökbuza ajándékoztak, ifj. Cserei Márton G., Balázs János egy-egy kis vékát (16 kupás véka), ifj. Domokos István, Csethe János bánatos, egy-egy nagy félvékát (10 kupás), Tekintetes Kántor József körjegyző ur Gyaluban 1 frt, Erdődi Ernő 2 frt, Bayer N. Róbert (kath.) 1 frt, Schlésinger József tanuló 35 kr., Málnási János (ev. ref.) 20 kr., a pénz adományon is gabona vásároltatott. Stanka Stefan (gör. kath.) egy félvékát, Dező Márton szintén egy félvékát ajándékoztak, összesen 49 nagy véka törökbuza s egy fél véka magtárba van elhelyezve. Pénz értékben 61 frt 35 kr.

Igérték még Tek. Deák Ferencz ur 5 nagy vékát, Tek. Binder János ur 2 frtot. — Egyházközségem nevében e helyen hálás köszönetemet fejezem ki és kívánom, hogy a nemes tett buzdítson áldozatra készsége másokat is a kiket vagy egy szent kapocs fűz ehhez az egyházközséghez.

F.-Szováth, 1892. jun. 30-án.

DEZSI MIHÁLY,
unitárius pap.

A „Keresztény Magvető“ 1892. évfolyamára befizették:

a) 4 frt pártoló díjat:

Ambrus Gergely, N. V. S. Gyulai Richard, P. Horváth Kálmán,
Dr. Iszlai József, Dr. Jankovich Pál, Mikó Dezső, Péter János, Weress
József.

b) 2 frt előfizetési díjat:

Barla Domokos, Deák Miklós, Gál Sándor, Gyöngyösi Árpád,
Kecskeméti Elek, Kálmán Mózes, özv. Koronka Antalné, Kolozsi uni-
tárius eklézsia, László Domokos (Budapest), Létai Máté, Máté György,
Nagy Balázs, Dr. Pálfi Gyula, Sándor János (Miriszló), Zombori
János.

 Kik pártoló- vagy előfizetési-dijaikat nem küldötték
be, kérjük azok beküldésére.

A

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb 4 ivtartalommal

A Keresztény Magvető a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theismus magasztos eszméit a jelenkor különböző gondolat-áramlatai közt fenntartani, s e mellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

S e végre közöl hit-bölcseleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket s másnemű dolgozatokat, és egyházi beszédeket; s azon kívül az oktatás és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A Keresztény Magvetőt oly dolgozótársak támogatják, kik között hazánk nem egy elsőrangu írójával találkozhatik az olvasó. Külföldről is két jeles állandó munkatársa van.

Pártoló díj: 4 frt; előfizetési ára egész évre: 2 frt Pártoló- és előfizetési díj és minden közlemény a szerkesztőkhez intézendő Kolozsvárra.

PÉTERFI DÉNES és KOVÁCS JÁNOS
kiadó-szerkesztők.

A „KERESZTÉNY MAGVETŐ“ köteteiből a XVIII–XXVI. kapható. Egy kötet ára 2 frt.

CHANNING ÖSZSZES MŰVEI

hat kötetben.

I. kötet: TÁRSADALMI TÁRGYUAK. II. köt. VALLÁSOS TÁRGYU BESZÉDEK. III. köt. ÉLET- ÉS JELLEMRAJZOK. (Bonaparte Fenelon. Milton.) IV. köt. VALLÁSOS TÁRGYUAK. V. TÁRSADALMI ÉS VALLÁSOS TÁRGYUAK. VI. köt. A TÖKÉLETES ÉLET.

Egy kötet ára 1 frt 20 kr. a „K. Magvető“ előfizetőinek postán küldve 70 kr. Kapható szerkesztőségünknel.

A szerkesztőség.